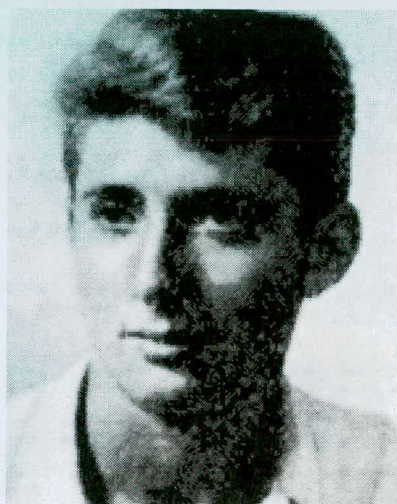

ארגון יד לבנים
סניף ירושלים

עיריית
ירושלים

טוראי צבי גובר ז"ל

בן רבקה ומרדכי

נולד ברחובות

בתאריך כ"ט באייר תרצ"א, 16/5/1931

התגורר ברחובות

שרת בחיל הרגלים

נפל בעת מילוי תפקידו בשרותו

א' בתמוז תש"ח, 8/7/1948

נקבר בבית העלמין הצבאי כפר ורבורג

חלקה: 1 שורה: 9 קבר: 4

בן 17 בנופלו

קורות חיים

בן רבקה ומרדכי, ממתישבי כפר ורבורג. נולד ביום כ"ט באייר תרצ"א (16.5.1931) ברחובות ולמד שם בבית-החינוך. היה צעיר ב-3.5 שנים מאחיו הבכור אפרים, אך השיג אותו מהר בהתפתחותו. אס-כי היה מושפע ממנו, דבק במידותיו וניתן לומר עליהם במידה רבה של צדק ש"בחייהם ובמותם לא נפרדו". בגיל רך נרתם, כאחיו, בעול המשק החקלאי והיה מושרש בו. אך מקטנותו ניכרה בקרבו נשמה יתירה של משורר שמצאה לה ביטוי ברשימות, במכתבים ובניסיונות פיוטיים מפליאים בגיל זה: "לבטא! להביע במלים את הסופות המשתוללות בטבע ובלב הנסער! לגולל על הנייר את ארצי, הריה ועמקיה הירוקים, שממותיה ונהרותיה על שירת זרימתם! לבטא כל זאת באגרופי", כך כתב. אהבתו לעבודת האדמה ולנוף-המולדת מצאה לה ביטוי באידיליה "אגדת יעקב ורחל" ובסיפורים "בן המולדת" ו"כוח הרצון". צבי הצעיר נתן ביטוי לדורו, שהקדים להתבגר למעשים גדולים: "אנו יבולך,

ארגון יד לבנים
סניף ירושלים

עיריית
ירושלים

המכורה, ולך שילומים עד תום. את לנו כקרקע לאילן, כקן לציפור וכמין לשתיל בשרב. לא נוכל להיעקר ממך ולהמירך, אלא אם יקוצצו שורשינו היונקים לשדך, וינותק חוט-טבורנו המושרש בשרך. אהבנוך, מכורה! ראי: במיטב דמנו הצעיר הרווינו עפרך. את גאון בחורינו הבאנו קרבן על מזבח-דרורך. רצי-נא עלומי-קרבנו, אם-מכורה!"

מלחמת-העצמאות מצאה את צבי קשוב ודרוך. בחודשים המעטים מאז שפרצה ועד למותו לא חדל לכתוב ולתאר דמיונות של נוער, ההולך לקראת הגורל כמו לפי איזה צו עליון. הזעזוע האחרון והגדול בא עליו עם נפול אחיו במערכה. על קברו נשבע צבי שבועת-אמונים: "אחי, נשבע אני לך: לבי נר-נשמתך יהיה וזכרך תוכי אצפון כנכס יקר מכל! בדרך בה מצאת מותך אלך, ולו בייסורים, ולו בכאב, ולו אף בידיעה ברורה, כי דרכי האחרונה היא!... בקדושת הכאב ובקדושת אהבתי אותך נשבעתי לך; בקדושת כל אשר למענו כדאי לחיות, בקדושת כל אשר למענו כדאי למות!..." את שבועתו קיים. אחרי מות אחיו יצא מיד עם כל בני גילו בכפר למחלקת-עזר צבאית, ששמרה על המשלטים בסביבות כפר ורבורג, אשר נמצא בקווי החזית. עם החמרת המצב הצטרף לשורות הפלמ"ח לחטיבת הנגב וביום א' בתמוז תש"ח (8.7.1948) נפל באחד המשלטים ליד חוליקאת אחרי קרב ארוך ונואש, בו החזיקו מעמד 30 נערים מול כוחות גדולים ומזוינים היטב של המצרים. צבי חיפה על המחלקה במרגמה היחידה, לחם בגבורה ונפל והוא בן שבע-עשרה שנים וחודש ימים.

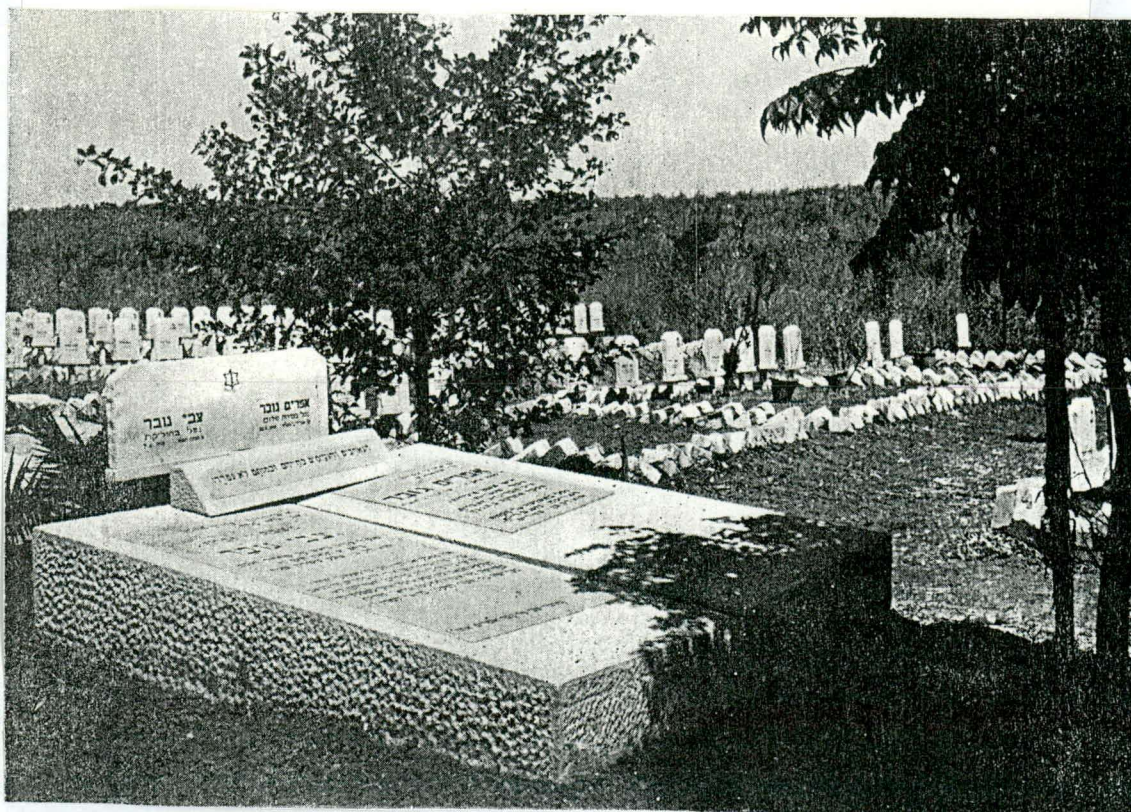
ביום ד' בתמוז תש"ט (1.7.1949) הובא למנוחת-עולמים בבית-הקברות הצבאי בכפר ורבורג. צמוד לקבר אחיו אפרים, כצוואתו באחד ממכתביו. במשך עשרות הימים שנמצא במחלקה לא גילה לאיש כי אחיו נפל שלושה חודשים קודם-לכן. מתקופה זו נשארו יצירות אחדות על המפעל והקורבן: השיר "דרור", "שירת הקבר", "הנשר" והשיר בפרוזה "אמא", שהקדיש לאמו ולכל האמהות השכולות אשר בניהן נפלו במערכה. אף את "שירת הקבר" הקדיש לאחיו: "לאפרים, לחלוצי, ליורם ולכולכם-כולכם, אחי הטובים, ששירת-עלומיכם נאלמה בשחר ימיה". בה אמר "ארצי הדלה - מה רב עשרך אם אלה בניך!"

לזכר שני האחים ניתן השם כפר אחים למושב עולים חדשים משארית הפליטה שהוקם ליד כפר ורבורג. כתבי האחים פורסמו בספר ב"ספר האחים", שיצא לאור בשנת תש"י.

צבי גובר

8.7.1948 — 16.5.1931

א.

28.2.45

אפרים יקיר!

— — —

אודה על האמת: כשאני מהרהר על הענינים הקטנים וחסידי הערך שלנו — בהשוואה לכם, זה לי שאין הם עולים בערכם על אותן הנמלים הקטנות הרצות בחיפזן על חולות בקיץ. אתם כעת במערכה! מאושר הייתי לו יכולתי להיות אתך ועם כולכם. ודאי גם אתה היית שמה, לו גם שם היה עמך את. מאושר כעת היהודי, שיש בידו ללחום ולראות במו עיניו בפרפורי גרמניה לפני גסיסתה. בעתון הודיעו, כי צבאות-הברית עברו את הריין והרוסים עומדים כבר בשער-ברלין.

ביום הששי לאחר הדלקת-הנרות קראה אמא מאחד הספרים „תפילת אם“ על בנה הלוחם במערכה, גם אני, כאחיק, מצטרף לחפילה זו:

„אב הרהמים והדרור! אנא שמור את בני בכל אשר יפנה. היה אתו בכל דרכיו למען יחוש את קרבתך בדממת משמרתו בלילות. חזקה ואמצהו בעמדו מול פני האויב האכזר. קבל-נא את תפילתי ושימנה בלבו. שמור-נא, אלוהים, על מחמל נפשי! סעדה ותמכהו בגוף וברוח! אנכי נשאתיו תחת לבי, ואתה פרוש עליו כנפיק תחת כוכבי-שמיך. חננהו בבת-צחוקי לאומץ ולנחמה ומלאהו רוח בטחוני הגמור בכל מצעדי גבורתו.

אל-נא תסיר חסדך ממנו, ואל-נא יסור גם הוא ממך, ואל יבושו בו ארץ-מולדתו ואמרי-הורתו.“

אחיק אוהבך ומעריצך,

ב.

10.12.1946

אמא, אבא, אפרים, חיה'לה ושאל היקרים!

שמחתי „נורא“ לקבל שני מכתבים מהבית, ובייחוד מאפרים, אף כי אין הוא מעוניין, כנראה, לגרום לי שמחות לעתים קרובות. ובכל זאת, חר'חן לך, אחא. כשאני מקבל מכתב ממך, אני מתגעגע עליך בלב שלם. וכלום אין זה נימוק מספיק בשבילך להרבות בהם? היתה לי היום שבת מבורכה. נרכש רדיו חדש לבית-הספר, ובאתי לשמוע. מצאתי גם חבר-לשמיעה — פועל בלול, בחור בן עשרים ושלוש, צנום, חביב, נחבא אל הכלים. כל דבר הנשמע ברדיו — כעבור שלושה צלילים הוא יודע לומר לי מה זה ושל מי, ואף פעם לא טעה! שמענו את הסימפוניה החמישית של שוברט, הרביעית של שומן, גם משהו של רימסקי-קורסקוב. בכמה תחנות נוגנה למזלנו מוסיקה טובה, והנאתנו היתה שלימה. לבסוף שמענו את הסימפוניה החמישית של בטהובן, זו „סימפוניה הגורל“ והיא עשתה עלי באמת רושם גדול, לא פחות מן הדבר האהוב עלי ביותר — מהסימפוניה השישית ה„פסטורלה“. חייב אתה, אחי יקירי, לשם פיקוח נפש, לצרף אותה לאוצר-התקליטים שלנו!

הסימפוניה החמישית נפתחת בתרועות חזקות, כאילו דופק הגורל על הדלת ללא רחמים, וכובש את האדם, הנאבק אתו בחוסר אונים. המלחמה הופכת להגות-כאב-ויאוש. לאט-לאט באה השתחררות,

ההתעוררות עולה וגוברת עד שמסתיימת במרש רועם של גבורה ונצחון.

אתה תצחק, בלי ספק, לפרוות של החושב-את-עצמו למבין. אך כך נשתמעה לי היצירה — ויצירה גדולה מתאימה להרגשת כל אדם: כל אחד מוצא בה מה שהוא רוצה למצוא. אך היא גדולה, היא כבירה! בזה, לפחות, גם אתה תודה. — — —

מתכוננים אנו למסיבה, וביקשו ממני לכתוב משהו היתולי. הנכם רואים, גם כאן ידוע אני כבר בתור „בעל-מקצוע“. וכי למה לא? הם נהנים ואני אינני חסר. מזוג יחדיו דלי מים עם מעט פילפל, נפית בדיחות „זקנות וצעירות“, חצי כפית של חכמות גרוטות — עם כך וכך שטויות — והמלאכה נשלמה. — — —

גם כאן לא יחסר הבוץ, השמים דולפים בלי הרף.

שלום לכם, יקירי, ולהתראות!

בנכם, האוהב אתכם ומרבה להתגעגע,

ג.

שלום לכולכם, יקירי!

השבת היתה אחת השבתות האינטנסיביות ביותר שלי בנהלל. שאול ושושנה חזרו מטויל של שבוע בגליל ונכחו במסיבת הכיתה שלנו. אני עצמי אחרתי את מחצית-המסיבה, כי באותו ערב מבורך ניגנו ברדיו קונצרט לכינור לבטהובן. ואמנם, הוא יפה, הוא גדול, אינני יודע, אם גם אותך, אפרים, פוקדת הרגשה זו, אך כשאני שומע דבר יפה, תוקפת אותי מין עצבנות של חדווה מתפרצת, של רצון לרקוד. הנה נזכרתי בקטע מרגין את הנשמה של הקונצרט... פיורפיר פיו... אני אפילו שורק אותו! מבין אני לרות בטנם המציק של אותם קומפוזיטורים אומללים, שרצו לרשום את מנגינותיהם בטרם הומצאו תוים!

אך ירדתי מן הפסים. ובכן, אתמול בערב הצטופפו הבנים שלנו בחדר הרפתנים, הביאו קרח, השיגו מין מכונה, הדומה למחצבה, אשר העלילו עליה שטובה היא לייצור גלידה. ולאומללה זו לא היתה ברירה אלא לקבל לתוכה מיני חמרים, שלפי השמועה, עשויה הגלידה מהם, ולהיות מסובבת בקערת-קרח. ואולם נדרשה כאן סבלנות רבה משני הצדדים, והיה זה מעשה בלי סוף. הציפיה והזעם והקולות גדלו, והתמיסה, בכל זאת, טרם הפכה לגלידה. במקום זה נזעקה ג' (אותה מדריכה מרירה, שכמעט התעלפה פעם, כשנשקוה ה„נהללים“ בחשכה). מיד כבה החשמל, והתמיסה והקרח והמחצבה — הכל-בכל נעלם מתחת למיטה. כשמצאה ג' את עצמה בחשכה בחברת בנים, הרימה קול צעקה ומיהרה להימלט על נפשה (מסתמא להתאונן לפני חנה מיזל). וכמוה — כמונו.

למחרת בבוקר החלטנו, עוד שני בנים ואני, ללוות את שאול ושושנה עד עין-חרוד, אך הגענו עד עפולה בלבד. ואולם ביקרנו בכל הנקודות העבריות של הסביבה הזו: ברמת-דוד, גבת, שריד, גניגר, מזרע, בית-זרע, כפר-גדעון והמושב בלפוריה. הקיבוצים כמעט כולם שווים בצורתם החיצונית. עייפים כהוגן הגענו לעפולה, ושם התפרצנו למסעדה בתיאבון להשמיד את הכל, אלא שהתיאבון פג בשמענו את המחירים. הרי זה נורא! מלפפון חמוץ זה, שאתה אוכלו בשלווה גמורה בבית, יכול אתה לאכול אותו במסעדה רק לאחר תשלום שני גרושים — ומתוך הרגשה, שאין הוא שווה שני גרושים! ובכל זאת

היינו מוכרחים לאכול על אף גזירת־הקימוץ. משם, לאחר הצהריים, מצאנו איה אוטר־משא שנסע לכפר... איני יכול להיזכר בשום פנים בשמו. יום גדוש זה, כנראה, טימטם אותי. הכפר נמצא במרחק שבעה קילומטרים בערך מנהלל. זה כפר עתיק מטיפוס של עקרון. שם גודמן לי ללמוד, מה זו „הכנסת אורחים“ של ימי אברהם אבינו. פגשנו בדרך ילד, שהבטיח לקחת אותנו בעגלה לנהלל. הוא הובילנו לביתו, שם הקיפו אותנו בני־המשפחה: האם — גדולה, עבה וטובת־לב — כיבדה אותנו בכל טוב, כידידים ותיקים, שהיא מחכה להם זה מכבר; האב אף הוא שוחח אתנו בידדות ונראה כאיכר רוסי זקן; יתר הילדים, כחצי תריסר במספר, כולם „סטנדרט“ — בעלי עיניים כחולות ושערות בהירות, לטשו עלינו עיניים.

כבר החשיך כשהוביל אותנו הבן בעגלה לנהלל — ואין זו דרך קצרה כלל.

חזרנו לפני זמן לא רב, והתיישבתי לכתוב לכם, שלא להפר את הנהוג של כתיבתי אליכם. ומה בבית? וודאי לא נשתנו החיים, אותם החיים ליד שולחן־המטבח בימי־חול, וליד שולחן־השבת עם נרות ויין בערב־שבתות, על ספר או ליד רדיו בערב ובשדה ובמשק במשך כל היום. במקומות אלה מרוכז הווי־המשפחה. לכאורה, אין הוא רבגוני, ואולי זהו הטוב והמושך שבו. החיים במשפחה הם ממש... ממש נצחיים בצורתם!

לאחר סיום של „מריה סטיוארט“, קראתי „רגע בפקין“, שנודמן לידי. מחלק לחלק גדל הרושם שלי מספר זה. במידת־מה אפשר להשוותו ל„מלחמה ושלום“, אף כי וודאי שאין בו אותו אופק רחב וכוח־התנופה הגדול. אף בו מתוארים חיי־משפחה — משפחה סינית — על עברדותיה ושמחתה, על החיים הנובלים והחיים הנובטים שבה. אף פה יש דמות מקבילה לנטשה, זו סינית צעירה ומלאת מרץ ופריחה, ואף כאן יש תיאור המלחמה וההרס שהיא מביאה על חיי־הלאום וחיי־המשפחה, המשולה כאומה קטנה. אף כאן, כאותה רוח כבירה, שעמדה בעם הרוסי במלחמה נגד נפוליון, מפעמת בלב העם הסיני רוח־האומץ במאבק נגד אויב מסוכן ואכזרי — יפן. הספר טוב, בלי ספק, וכדאי לך, אמא, לצרפו לספרייה.

כתבתי לכם הכל, ולא נשאר לי כלום. שלום לכם ונשיקות חמות. אני מתגעגע לכולכם וסופר את הימים עד הנוכה. חבל, שאין בידי דברי־מה לשלוח לכם על ידי שאלו ושושנה. במובן זה הריני קבצן. בנכם אוהבכם,

ד.

מרץ, 1948

לבנון היקר!

התרגשתי מאוד למראה כותרת אבלך בעתון, אף כי לא ראית את אחי ולא אותי מעולם, ואינך יודע דמותו ודמותי כלל. סימן הוא לנפש יפה. ומה עוד יפה מזה? אינך מכיר את פרצופי, ואולם את נשמת־י מִכִּיר אתה. ומה עוד נכס לאדם מלבדה?

שחרחר היה אחי, בעוד שאני הנני צהוב. שולח אני לך את תצלומי בתוך הבורת־חיללים אי־שם בבריגדה — והוא אז רק בן שמונה־עשרה, ואחריו — שנה וחצי של ותק צבאי וקרבות איטליה. היסורים הרי הם פצע בנפש. האושר — הריהו שובע לנפש. הנפש העצוזה מפרפרת ומרטטת בכל מיתריה ונימיה הדקיקים, רגישה לכל מגע מכאיב ולכל ליטוף רך של ידידות. הנפש השבעה ממעדני־אושר עוטה תכריכי־שומן — ושוב אינה רגישה למכאובם של אחרים. ואינה מכירה תודה על חיבת אחרים.

הכאב — נשמה מעורטלת לו, המתבוססת בדמה; האושר — נשמה עדויית פאר ושיכורה מין אמונה, שאינה חשה אלא את אשרה בלבד.

אדום צבעו של האושר, אדום כדם חם. הכלילי כיין ענבים. ארגמני ככלניות־אביב. והכאב צבעו תכול — תכול כתכול שחק יך. שקוי־שמש; ככחול ים המרטט בלה־גליו, הנבלעים איש באורו, ושיר־כחולם מתנגן בפיהם מנצח עד נצח.

עלי ועל השתתפותך אמרתי כל זאת. על מצבת אחי ייחרתו החרוים, אשר תדע: „בוא־נא, ילדי“. מתאימות הן מלים אלו, הלא כן? בדרך כלל אין הורי יודעים את תוכן כתיבתי הספרותית, ואינם מתעניינים לדעת. יותר נכון: אפשר ומתעניינים הם לדעת, אך איני נותן להם. אין לך אפטרופוס ומתפעל, מקלקל ומזיק יותר מהורים. זאולם לחרוים, אשר הצעתי — הסכימו. שוב איני נאבק אותו מאבק־איתנים במוות. ולעולם לא אכתוב עוד דבר כ„תלייה“. הן הלך ממני אחי, הוא נמצא בזבול הלז, ואיכה אירא ממנו וממחשכי־נצחיו? אם אפול אף אני — יק ברוני ליד אפרים. לידו לא יראתי אף פעם ולא אירא לעולם!

ושוב, עם סיום מכתבי: תודתי לך מקרב לב על השתתפותך כידיד בכאבי. שותפות בכאב — אין לך סימן ידידות אמית' ונדיד מזה. שלך,

ה.

2.4.1948

לרבקה אלפר, שלום רב!

— — —

יודעת את את האסון הכבד שבא עלינו: אפרים ופל בקרב. אם כי רבים נופלים יום־יום — ומטובי בנינו — ואולם, חושבני, שמעטים מאוד ביניהם היו מעודדיה של אם להתגייס בהיותם בגיל י"ד, שהתגייסו לנוטרות בטרם מלאו להם ט"ז, שהיו בגיל י"ז בחוית־הבריגדה ובתפקידים פעילים בארגון ההעפלה, אם כי הוא היה אחד הצעירים בבריגדה. וגם בטרם נפל, היה מפקד על בחורים שהיו קשישים ממנו רובם ככולם, ועם זאת כיבדוהו ונשמעו לו. אם מנחם ברגמן, שיומנו הודפס ב„עם עובד“, יכול לסמל את הנוער שלנו, אשר יש בלבו מחשבה ונכונות להקרבה, — יכול אפרים לסמל את הנוער, שהלך והקריב עצמו בדרך זו. אפרים לא עסק בפלפולי הובה לאומית — הוא פשוט קיים אותה בבשרו!

אסור שאפרים כזה יאבד ללא שם, ללא זכר, מבלי להצית את שלהבת־הנכונות־וההקרבה בלבבות הנוער. רבים הנופלים, אך כמוהו מעטים מאוד.

הרבה עשרות עמודי־יומן כתב אפרים ומספר מכתביו מגיע אולי למאות. אך מכל החומר הזה בחרתי את החלק הממצה ביותר — חלקו של היומן מיום שלבש מדי־נוטר ועד פיוזר־הבריגדה. חושבני, שאף מצד צורתו הסיפורית והתיאורית הוא טוב. לא מתוך גאוות־אח אומר אני זאת, אלא מתוך בקורת־קורא. עלילות־הבריגדה, מעשיו, מחשבותיו שלרעצמו מסופרים באופן חי ומעניין, ועם זאת לא אבד לו רגש־ההתפעלות־וההחווה למראה איכר החורש־שדהו ולמראה מרחבים ירוקים ומלבלים. החייל שבו לא דחק את איש־האדמה.

ועתה, הריני מבקשך — בעצם, לא מבקש אני אותך, אלא גם מפלל ומשביעך לעשות ככל שתוכלי, אם יש לך ניצוץ של ידידות לנו, למען יצא הדבר לפועל — לאמור, הדפסת יומנו של אפרים. לי הרי

ז.
יוני, 1948 (משורות הפלמ"ח)

אחא לבנון הנלבב!
שמהתי על כי יש בדעתך להצטרף לשורותינו. וכי במה עוד
נוכל לבטא את המשך דרכם של אחים יקרים, בה מצאו את הקץ —
אם לא בהמשיכנו לצעוד בה ולהיאבק בעקבות שעלם שגוע? —
ואולם אנו ננצח, רחמיאמי, בהן צדקי, שאנו ננצח! נצחונותינו
עתה סימן הם לבאות. אנחנו מוכרחים לנצח, שאם לא כן,
למה נפלו אחיך ואחי?
אכן, אם אחיה בימים הטובים של מדינה יהודית שלווה ובוטחת
— בוא אבוא לבקרך, בלי נדר. — — — יש דברים יפים בחיים. לא
כן? כה נחמד להיות תחת השמים. אך תחילה עלינו לנצח!
והיום הזה לא ירחק. הן למענו נהרגים אנו, למענו
חיים אנו.

בצירוף למכתב זה שולח אני לך רשימה, שנכתבה בידי בימים
אלו: "אמא". אשמה, אם תמצאנה ראוייה לדפוס.
השעה מאוחרת ועיני נעצמות. עייף אני.
ברכתי החמה והלבבית לך.

שלך,

ח.

7.8.1948

יקירי!

לפי שמכתבי זה נכתב בתנאים טרגיים מאוד, ושינו של העפרון
נושרת אחר כל מלה — אל נא ייחר אפכם. הקבלתם את מכתבי
הקודם, שאף לא היה סיפק בידי לסיימו? אפשר ולא, שכן הצנזורה
כאן אינה מעכלת הכל כמו שהורגלה קיבתי במטבח-הקיבוצים,
ולפרקים אף אינה מעכלת כלל. ומכתבי, שוודאי אינם גרועים מאלה,
שמהם התפעל שר-הדואר ב"רביזור", אפשר ונשארים תלויים על לוח-
לבו של הצנזור למזכרת-עולם.

מכתבי מאז נסתים בחדר-אוכל בגברעם, שעה שתפסו בי
והסיעוני במשורייך לגבעות מבלבלות קוצים וחרולים. כאן פגשתי
בשאל אגרנוב ועוד אחד, חבר כיתתי.

החבריה כאן טובים באמת, והריני מרוצה לחלוטין. יש דברים
מסתמא, שלא יינתן לכתבם, על כל פנים צאצאיו של פרעה נשקפים
אלינו כאן ממרחק לא רב, ומתחפרים כמונו. יש גם אפשרות מסויימת
להחליף עמם קללות בלשוננו של מוחמד לשמחת כל לב.

לעת עתה אך זה בלבד, לפי שההפוגה כאן עוד בעינה עומדת.

הגוף באמת נאה כאן, שלא כמסורת על קללת השממה של הגגב.
גבעות יש כאן בהמון, וגפנים ירוקות, שיש להן כבר "עוללות
שלשול", וקומץ עציזית, וקורט עציחרובים, וכפר ערבי עזוב עם
ביקתות-אדמה, ושדות של דורה, ומרחבים גדולים לאין יישוב.

עכשיו ערב. מקוללי "עשר-המכות" אי-שם על הגבעות שמנגד
סוגדים ומתפללים למוחמד קבל-עם, בצווחה ויללה. והחבריה צווחים
אף הם כנגדם. מעשר המכות נשתרשו בהללו הכינים בפרט, ומן
הראוי להזכירם אף את מכת-הבכורות, למען לא יודקו לטבוע ביכ
התיכון.

וזהו הווייה-מחנה כרגיל: שמירות-יום, שמירות-לילה, שינו
תחת גג-הכוכבים, קדחת בצלחת וכיוצא בהם, שיחות רעים והלצה

* מכתבו האחרון מן המשלש בין כאוכבה וחוליקת.

זו חובה קדושה וזכות גדולה לטפל בדבר, ורואה אני זאת לי כמטרת-
חיים בשעה זו. וראוי, ראוי הוא אפרים, אם גם בנופלים היה אחד
מרבם, שגמול כל חייו ופעלו לעם מגיל כה צעיר ישולם בצורה
זעומה זו בלבד: הדפסת-יומנו. נדמה לי, כי אם יש בשעה זו זכות-
קיום להוצאות-ספרים, הרי אינה בכך, שידפיסו ספרי-זכרונות שונים
או תרגומים של ספרי ויקי באום וכיוצא בהם. אם יש זכות-קיום
להוצאות-ספרים בשעה זו, הרי היא בכך — אם הן משתתפות במערכה
על ידי הדפסת ספרים על המערכה ועל הנופלים בה.

רבקה, את מסרת לאמא, כי יש עם נפשך לבקרנו בקרוב.
מובטחני (נוסף למניעת הסיכון שבנסיעה בשעה זו), שתעשי פי אלף
לעידודה של אמא, אם במקום לבקר אותה תשבי על מדוכת יומנו
של אפרים, תתקני את הטעון תיקון, תמחקי את הטעון מחיקה,
תתקנינהו לדפוס ותשתדלי בקשר להדפסתו. לאמא ולאבא תהא זו
קרן-אור גדולה ביגונם.

ועוד זאת: דעי, אבא ואמא אינם יודעים דבר וחצי דבר בענין
זה, וכל זמן שלא אקבל את תשובתך החיובית, לא אודיעם על כך
מאומה, לבל יתאכזבו מרה, במקרה אם לא יעלה הדבר בידך. על
כן, שלחנינא את התשובה על שמי ובזמן הקרוב ביותר, כי הריני
מחכה לה בכליון עיניים.

בברכה חמה, בצפייה לתשובה ובחודה עמוקה מראש —

ו.

אפריל, 1948

י' לבנון היקר והטוב!

נודעזעתי למקרא המודעה בעיתון. האחיך הוא שנפל? גורא
הדבר!...

מה אכזרית היא ברית-הדמים בינינו! מחפש אני מלים יפות
וגדושות-ירגש-וחיבה כדי לנחמך, ואיני מוצאן.

מה טעם לקדושת-האמנות וליבול-היופי, לתרועת-אשר ולדמעות-
חדוות, להגיגיה-חיים על כל המון-גווניהם, שבצחיה מכאובם העקר יש
וילבלבו גם פרחי-אהבה, אשר יתנו טעם לקיומנו, ויאירו את אפרורית-
הווייתנו. מה טעם לכל אלה, כשהיקרים לנו אסופים באופל נצחיו
של החדלון?

כל הבהוב של אור ולבלוב של תקווה בלב כבה וקמל. הם אינם.
הם לא יהיו עוד. לא תוכל לשמוע את קולם, להאזין לצחוקם ולאהבם.
לא למענם ישחק בוקר-אביב, לא להם תבכה רוח סתיו. לעולם לא ידעו
יסורים — לנצח לא יחושו חרדות. מאום לא נותר מהם, אלא זכרם,
הכומש בנשיבת-השנים.

מה טעם לכל? ואף אם יבוא יום ונעלו, בני-חרורין, בנצחוננו —
הרי הם לא ידעו זאת! כלואים הנם בצינוק החדלון הנצחי, ותורעת
שמחתנו גוועת הרחק-הרחק מזבולם.

אחיך, כאחי, נפל במערכה. היתמות היא זו? אלמנות? שכול?
אח אני לך בצערך, ולבי דואב עמך. לא נדע אשר יגיד המחר, ועלינו
למצוא עידוד אדם בחברו, איש באחיו.

טובים ויקרים נופלים. לא, אין גיב לכאב האמיתי! חנוקיי
תמהון ואלמי-מכאוב נעמוד מול סוד קדושת-המוות ונידום. בריאה
וכליך, לידה ומוות. אכזרי הוא מעגל-ההווייה.

איככה מת גוף חי? איככה הופכת ישות אהובה לאפס? איככה
נקצרים נעורים בעצם רעבונם-לחיים? מדוע הוא ולא אני?

ואולם נתחזק איש באחיו. אך בזאת נוכל להתנחם.

אחיך בכאבך עד תום,

פה ושם... — — —. מפקד־כיתתי הוא מושב'ניק בן תל־עדשים, והרי
הוא אוסף לכיתתו בני־מושב, כביצים עזובות, ודואג למען תהא הכיתה
על סהר־דוחו של אליעזר יפה. אם יש לי לאמור עליו דבר, הריהו
שהנו נוכל גמור — ואף זאת אומר אני רק מפני שאדע, כי הוא
„מצנזר“ את המכתב.

קשה לי לכתוב על הברכיים ואל לכם להתאונן על איכותו של
מכתבי. כיצד מסתדרים אתם? ודאי קשה הדבר. אלא שקשה לכל

הכפר ולארץ כולה — וצרתנו בטלה בששים. על כל פנים, אין לנו
ולא היתה לנו ברירה אחרת!
מה שלום חיה? המפטמת היא אתכם במכתבים כמאז? ידעתי
שקשה לכם, מאחר שאין לכם מכולנו אלא מכתבים בלבד, ובבית
הריק לא שרדו אלא התמונות.
על כל פנים חזקו ואמצו!

בנכם אוהבכם,

הרהורים

על החיים

על האשר

בני־אדם אינם מאושרים, ולא באשר הם מחוסרי כל טוב, אלא מפני שלב טוב הם חסרים לרוב. כיצד יוכל אדם להיות מאושר? — האושר תלוי באדם עצמו, ולא מחוצה לו. רוב האנשים אוכלים עצמם מקנאה ושנאה, כלים בתאוות־שלטון ובצמאון־כבוד, וחושבים, כי כן יגיעו לפסגת האושר. ולמעשה, בדרך זו בורחים הם ממנו. השמש מזהרת ומחממת ביום־אביב — שמח עליה! הפרחים מרהיבים עין בשלל־צבעיהם והצפרים מרננות במרחבי־התכול — שמח ונמצאת מאושר. בכל תוכל למצוא סיבה לשמחה ולאושר, כמו לעצבות וליגון. אותה רוח יכולה להשתמע כבכי־ילד וכנגון־כינורות.

השמחה הלא שקולה כנגד המעשים הטובים כולם. טוב חוטא עליו מצדיק מוכה־יגון. אדם אחד שמח מביא שמחה לעם רב. איש עגום על פניו כי יעבור — טפח על שכמו בפנים צוהלים: „נו, אחא, טוב לחיות!“ והרגיש הלה פתאום, כי אמנם הטוב לו; בחורה עוברת ברחוב — ולו אף כעורה — חייך אליה בחיבה, ותהא זו בטוחה, כי נחמדה היא ומלבבת, ואף אתה כן בעיניה; פגשת בילד קטן — הניפהו באויר, והריהו אוהבך ולבבו מלא אושר — ואף אתה כמוהו! אין אדם יכול להיות מאושר באהבו לעצמו בלבד. צריך הוא לשם כך לאהוב אחרים ולהיות אהוב עליהם, לתת אושר לזולתו, וממילא -- לעצמו.

על האהבה

אהבה! הרי היא מטריפה בסער גולגולותיהם של בני־אדם ומטלטלת אותם, את המסכנים, כהרף־עין מפיסגות־האושר לעמקי־הקנאה־והכאב. יש תרומם לב־האדם, תוכך נפשו, ותעשנו טוב וגם טהור יותר, ויש שאולה תשליכהו, והופכתו קנא ונוטר משהיה. טחה היא עיניו לחזות גם בקלסתר כעור דיוקן של מלאך. מכניסה היא ניצוצות־פקחות־ושיר לגולגולות־סכלים והופכים חכמים מחוכמים לטיפשים מטופשים. אך את כל עד־קרבותיה היא שמה לעבדים נרצעים ללא־הבדל. ויהי האדם בן־דרור, גא ושונא־כבלים, והנה אך יאהב — ונהפך לעבד!

המנון אדיר רוצה אני לכתוב לשמכם, חיים, ואין מלים בפיו! לשם מה נאבקים אנו, בני־האדם, רעבים ואסירי תקווה, הורגים ונהרגים עלי אדמות? לאושר! שתיים הן הדרכים לחיפוש האושר ולבקשת היופי בחיינו הקצרים. האחת מתנת הטבע היא: האהבה; והשנייה — יצירת האדם: האמנות. האהבה אמנותו של האוהב היא והאמנות — פרי אהבתו של האמן. שתייהן צורות־שעבוד הן: האמן עבד הוא לאמנותו, והאוהב — לאהבתו, ובכל זאת הרי הם מאושרים שניהם בעבודתם.

ים־החיים. אמנם כן הוא! וכי אין החיים ים אדיר, המטלטלנו וסוחפנו לאשר יחפוץ? ... מתוך צחוק בלבד הריהו מקומם הררי־מים עצומים ברוח פיו ומטריף משברים משתוללים. כוח! כוח־ענקים, כוח בראשית אדיר וחסר־רחמים, המעמידנו כגמדים נגדו! לסעור ולנפץ, לטחון צוקים לחול, ולבלוע ספינות על נוסעיהן בתהומו הרעבה, אשר לא תדע שבעה! ...

וכי אין ים־החיים אכזרי ונטול־צדק? חותרים אנו בשטפו העז ונאבקים בזרמו הסוחף עד נשימתנו האחרונה. יש שאנו נלחמים איש באחיו, ומשתדלים בכל מאמצי כוחנו לדחוף איש את רעהו בערפו — תהומה, אל לוע־מעמקים; ויש שאנו נכנעים, עייפים, נואשים וחסרי־כוח, — ונסחפים עם הזרם, לאשר ישאנו...

אך אם כך ואם כך — אל סוף אחד אנו מושלכים, ללא כל הבחנה, בזרוע־המשברים — אל פי המצולה הרוחת, ושוקעים בתהומות. ואילו מעל, נמשך עוד הקרב ומתלקח, והים אינו רוגע לעולם. ענק הוא ים זה — מי, איפוא, ימנה מספר הגורלות, אשר הופקדו ויופקדו עוד בידו? מי יתנה מידת תהפוכותיו — וגבולותיו בנצח הם?!

ובכל זאת אנו נאבקים. שכן המאבק משפט־החיים הוא, צו הבריאה לכל חי עלי אדמות.

אָמָא

לך, אמי — לכולכן, אמהות אשר בניכן
נפלו במערכה.

"כמה בנים לך, אם?"

"רבים, ילדי. לא אוכל מנותם. אף שמו של כל אחד בהם
לא ידעתי. אך אהבתים כולם בכל לבב."

"איככה?"

"כולכם — אשר לב צעיר וחם לכם, עין חדה ולוחטת,
נשמה סעורה ושער פרוצ. בני שלי אתם. על כולכם יחרד
לבי בחשכת לילות אפלים, חורשי-מוימות והרי-סכנה."
ותפילת-שלומכם תרעד על שפתי."

"לא זאת אשאל. בנים כמה לך, אשר אותם הרית
ביסורים, אותם נשאת ברחמך פנימה, פרורי-אנוש זעירים.
פרודות-חיים מפרפרות, שינקו דמך בסתרים, והדליקו אור-י
נשמותיהם במדורת-יסורי-דואהבתך; נבטי-אדם, הצופנים
בחובם את כל גלגלי חייהם העתידים ומאבקים עלי-אדמות,
את ניצני תקוותיהם, כיסופיהם ואהבתם; זרעי-הוויה, שנקלטו
בך, השרישו נימיהם בבשרך, לבלבו בתוכך ושגשגו ממך,
הם, אשר אותם ילדת בזעקת גווד, המתהפך כולו בחבליו;
חיים אלו, אשר בראת לא בהבל-פה דברי-שפתיים, בצור-
אלהים, אלא בשאגות-כאב טרופות ואנקות-יסורים, בצוה-טבע,
וכלום נקל לברוא כאם מלברוא כאל? — בניך, אשר אתר
לידתם באו עמהם עליך ימי חרדה אהבת, ולילות איך-שינה
מודאגים על עריסת תינוקך המיבב ופחדים של מחלות, אשר
באו ואשר לא באו, במשך שבועות וחודשים. ואחרי כן — שנים
ארוכות של חינוך וטיפול, גדושות מסירות אהבת בלי קץ.
שגמולן לפרקים אך כפייט-טובה, ועמה לעתים — מקדשי-
אמונתך שנותצו, ומכיתות תקוותיך שהיו לאכזב. — בניך,
אשר השביעוך מכאוב יתר מכל אדם עלי אדמות; אשר הרווד
אשר, רב מכל אנוש תחת השמים; אלה, אשר אותם אהבת
בכל ים-לבבך, ואלה אשר לפרקים גם בעוט בעטו במזבח
אשר על אבניו דלקה אהבתך הנרצעת; הללו, אשר, אף לאחר
עזבם אותך, נשארו חיים בתוכך, כבזמן היותם ברחמך.
בנעורי גום על כל אבריו המקודשים לך, בקלסתר פניהם על
כל קמט ושערה, ניד עפעף ונצנוץ עין, ברגון ובחידוד
השזורים בו; בנים, שלזכותם המה לבבך ולבואם פיללת על
משכבך בלילות; הם, אשר בואם הביא בכנפיו את השמש
ואת האביב, את כחול-השמים ואת ריח-השדה הטוב, אשר
ברכו אלהים! — כמה בנים לך, אם? הגידי?"

"אחרי, חביבי, רק על אחד בלבד כאבתי, ואלד."

"ואיהו עתה?"

"במערכה הנהו. יחד עם כל הבנים שהלכו לשמע צפירת-

האזעקה."

"כלום היה עם לבך לעכבו?"

"הוא אף לא שאלני. ואולם אני חיבקתי כאילו עודנו

תינוקי הקטן, ואבד מאווה, משמחה ומכאב."

"והאם יבוא לפרקים לבקרך, אמא?"

"אכן, הוא בא לעתים להפיג כאב-געגועי, להצהיל יגון"

בדידותי. בלאט יבוא עם ערב, חרש יפתח את הדלת ובדממה
ייכנס. יגיעים פניו מלילות ללא שנת על המשמר, ומושהרי
זיעה מאובקת, ליכלוך וזוהמה בבגדיו, על כתפו הצעירה עקת
תרמילו ורובהו, ושמש-החדווה בעיניו. — אמא! — אומר
הוא, ואני צוחקת בתוך דמעותי. חפצה אני להתנפל על
צווארו, לנשק את פניו המאובקים, את עיניו, את רבבי-בגדיו,
אך הוא אינו מניחני לעשות כן. עומד הוא כנגדי חסון וגבוה,
בלוריתו פרוצה, תלהל פוחז ומיוזע דבק אל מצחו, והוא
מחייך, ואני מגיעה בקומתי אך עד לחזהו בלבד! — ומדוע
לא תשב ילדי? הן עיפת כה! פרוק נא את עומס הרובה
והתרמיל, ושב קמעה, בני, שב עם אמא. הנה רצה אני להכין
לך ארוחת-ערב. יקירי, הן לא יקשה לי דבר לעשותו למענך!
אנא בקשני!... הו, אין צורך במאומה. אך לשעה קלה,
לראותך, באתי, אמא. ועתה עלי ללכת!... לא! אל תלך!
הנני ועשיתי דבר למענך, ולו קטן שבקטנים! הנה קח זאת:
בטנים קלויים הם, ואני ידעתי כי תאהבם, קח!... אך הוא
חופו ללכת, ונעלם. ולא נותרנו אלא אני ויגון יתמותי
הנכפלת."

"היבוא לעתים תכופות?"

"יש והוא בא מדי ערב לרגע קטן להאיר מחשכי בחיוכו
ואחר ישוב וימוג. ואולם יש ימים ינקופו, ואני לא אראה
אור-פניו, ולבי נקרע מחרדה וגעגועים."

"אתמה, איך יבוא אליך מדי ערב, והוא כה רחוק! ואולם

מתי היה פה לאחרונה?"

"אתמול. אך אמש. ניצב לידי ניצחק להגיג-חרדתי-
וגעגועי שהתבלטו על שפתי. אל תדאגי יתר על המידה, אמא.
זה לא בריא! כה אמר, ובפנותו ללכת אצתי בעקבותיו ואתחנן:
תנני איפוא לנשקך! רק לנשקך בלבד! בני! אך הוא נחפו
וכתמיד נעלם."

"ומדוע זה לא נחנך לנשקך?"

"לא אדע. אף פעם לא יתנני. הוי, לו לנשקו, לנשקו
פעם אחת ולו גם לגווע בנשיקה! אך הוא לא יניחני גם לגעת
בו, מאז — — —"

"ומדוע זה נאלמת, אמא? מאימתי?"

"מאז — מאז נפל בקרב — — —"

שִׁירַת-הַקֶּבֶר

לאפרים, לחלוצי, לזירם ולכולכם-כולכם,
אחי הטובים, ששירת-עלומים נאלמה בשחר
יפיה...

מעבר מזה חלמה הכנרת את חלומה הכחול. צחקו
התהומות הצלולות עד למעמקיהן, וגלים פוחזים שרו שירתם
הנצחית במלמול מתרונן, — שירה זו הדובבת תמיד בשחוקו
של אביב ובאנחתו של סתיו, ואינה משתתקת לעולם, לעולם.
מרחבי שדות ירוקים, ברוכי-שחרית, השתרעו הרחק מאוד
ורנו בלי ניב. שמים כחולים נתעמקו מעל, ורק עב צחורה
אחת שטה-צפה בתהומם — ומי ידע אן?...

של שמחה ומכאוב, של לידה ומוות. וכי מהו אותו קטע־זמן הקרוי חיי אדם? — מאבק. ומהי נשמתם? — אהבה. ומה פריים? — היצירה, זו שיש עמה יופי. ותכליתם מה היא? — האושר. אך סוף אדם שהוא חוזר והופך לאדמה, זו שעליה ובה ולמענה חי ונאבק, ונכנס למחזור חיה ופריונה הנצוני. חוק־החיים הוא.

ושוב נראית דמות הפוסעת במשעול־השדות. צעוד צעדה בצעד מהיר. נערה היתה זו. האם היא אהובתו של האת הבכור, השוכב פה מתחת לתל? אולי... שיער שחור לה, שנפזר ברוח־הבוקר, ומעדר על כתפה. ודאי יצאה לעבודת־יומה בשדה. אך קודם לכן חפצה היא לגשת לרגע קטן אל הקבר. ולברך את היקר־לה בברכת היום הבא. וצונח המעדר מידה לצד הקבר, והיא גוחנת לארץ.

„חביבי... בוקר טוב לך!.. אני... ממהרת אני לעבודה. אנחנו עודדות עתה את הגור...”

ונדמה: רטבו עיניה בדמע ושפתיה ריטטו: „אני מתגעגעת... אני כל כך מתגעגעת... התדע, ביום שננצח אבוא ואשים זר־שושנים על קברך... כן... שושנים לבנות... ואתה... הן תשמח גם אתה...”

רגע נשארה עוד כורעת בדממה ואחר נשקה לרגבים וקמה, לקחה את המעדר, והלכה לה...

שעות באו וחלפו, ללא תמורה. כדור־שמש אדום נטה לשקוע, ונאחו בראשי ההרים בטרם שקע תהומה. וכדור־שמש שני נאחו בקדקדי־ההרים הרוטטים שבתהומות הכנרת, כשהוא רועד כולו ומפרפר בשביו הכחול, וגלים קטנים ושובבים הנוטלים קרניו ונמלטים בחפזה. שלוה גדולה. ההרים מקיפים כחומת־איתנים אדירה את אחותם הכנרת, המחייכת חיוך שובב לעומתם.

והנה עוד דמות, לבושה אפור, קרבה הנה אט אט במשעול־השדות. הזאת אמה? הנה היא שחה בדממה לקבר המלבלב. בלאט תרכין ראשה המכסיף ובלבבה תשיח עמו: „ילדי... חדשה אתי. היום יצא גדעון אחיך. אף הוא התגייס. אבא לא הסכים, אך אני שמחתי בחשאי... כן. ויותר אין בבית מכס... הוי, חביבי! כל־כך מתגעגעת אני לחולצותיך המיוזעות והמרופשות, אשר היית מביא לכביסה בבואך לחופש! הן תזכור — ערימה של בגדים מיוזעים היו, שגרמו לי עמל כה רב. הה, כמעט אדמה, כי זהו החסר לי בעיקר. בגדיך המאובקים שוב אינם עם השאר, ואין מה לכבס ולתקן... והיום מצאתי בכל זאת בכביסה חולצה מאובקת ומיוזעת שלך. נשקתיה, ובכיתי... והן רבות כה האימהות השכולות, כמוני... ילדים שלי! בנים חצופים ופרועים, אשר שוב לא ניתן לאהבם! חולצות מלוכלכות, אשר שוב אי אפשר להשקיע בהן שעות של כביסה ותיקון... ואולם איני בוכה עוד. גאה אני בך, בני שלי! אני גאה בך!...”

ואת שיתתה האילמת הפסיק מגע רך. אבא היה זה. הנה בא אף הוא אל קבר־הבן, ויחבוק את אמה בורועה. אמה הפנתה ראשה בחיור:

„ראה, התל ירוק כולו ומלבלב...” אמרה בלי ניב. ואבא אימץ ידה בלאט, ושניהם דממו כן במשך שעה ארוכה, ועיניהם אל קבר־בנם — רכושם היקר הנטמן באדמה הזאת, זה אשר ריתקם אליה בלי הינתק לעד.

ובבית הקברות הדומם נזדקר תל חדש. בצדן של המצבות האילמות לבלב התל. דשאים ירוקים פרצו מתוכו, ושני סביונים צהבהבים חייכו בלבבו כשתי עיניים, שוררו לשמש, וצהלו לבוקר. כאן נטמן באדמה לב צעיר אשר אהב, נאבק וחלם. כדור־זדון אחד הדמימו לעד. לא יחיד הוא; רבים־רבים כמותו. והיה כי תעבור ליד קבריהם, אפשר כי יהא עם לבך לשאוג ולשורר כזאת:

„לכם, אחי הטובים, אשר נפלתם באביב־חייכם על מזבח־הדרור — לכם שיר־הלל! ללבבות לוחטים, צמאי־חיים ורעבי־אהבה, לגופים גאי־לבול־וחוסן ומשולהבי און המתפרץ בסער; לרגלים אמיצות ששחוק להן לילות־נדודים, טרופי־חדווה וסעורי־מחול; לגרונות צעירים, שכורי־תרועה־ושיר, ולדם־נעורים יוקד, אשר בהשפכו הצית מחדש אש־קודש על מזבח־מכורה — שיר מזמור!.. הרים ותהומות הימנן נורא־הוד לקרב־נעוריהם הטהור ירעמו. ישאגו שמכם למרחב כתרועת־דרור גאה! שחקים תהילתכם ירונו בתזו־זי־ברקים, ורעמיהם ישוררו לכם שירה אדירה! נשרים ישאו שמעכם לפסגות־צורים ועד גבהי־שחק ומשברי־ים מזי־קצף יריעו הימנוכם בנהם־שצפם, ובאותות מפצם העז יכתבוהו על חוזה הסלעים הגאה! ארצי הדלה — מה רב עשרך אם אלה בניך!...”

הבט וראה — שדות־מכורה ברוכים מוריקים סביבותם; דשאים מכסים תליהם ודובבים שירתם האילמת; עץ ענף יונק לשדם, ומרעיף צלו עליהם. דומה — עודם רקומים במסכת־הלבלוב, זו הפורצת מקרב־האדמה. ועם בוא האביב ילבלבו פרחי „דם המכבים” כשמשות־ארגמן ועירות, סמוקי דם־לבבם אשר נובב את הקרקע, ופקחו עיניהם הקטנות, אל מול שמים כחולים ושרו:

„פה נשפך דם־נעורים! הו, נערות־חן, כרענה פה לארץ ושפוכנה דמעתכן החמה על פאר־נעורים שנרצח! ואתם, עוברי־אורח — עמדו דום, השפילו ראשיכם, ודמו! וראו — במעמקים דם־עלומים יזרום, וירוה שרשינו הצמאים. ולבבות צעירים וגאים יאכלו בדממה, אל הגה! אל קול! אל חילול־הדממה במספד! כאן נפלו נעורים קרבן על מזבח־הדרור!...”

ראו — דמות פוסעת. הרי זהו נער כבן שש־עשרה, הצועד לו, תרמיל על שכמו. קרב הוא לקבר, ניצב לידו ומעפעף בעיניו. רוצה היה ללחוש כזאת:

„אפרים... אחי... הידעת? מאותו יום... כן, מאז — רציתי להתגייס במקומך, אך אבא לא נתן... הוא אמר כי עוד שנה לי לחכות, ומספיק שאתה... נו, אך אני זיפתי תעודות והרי אני כבן שבע־עשרה ויקבלוני ואני עכשיו הולך למלא את מקומך. השומע אתה? ואני מבטיח, אני נשבע... אני...”

לא, לא היו עוד מלים בפיו, ואם גם רק בלבבו ביטא אותן, חש הנער כי דמעות עולות בעיניו, וישוך את שפתו כשיניו.

„היה גבר, טַמְבֵּל! אתה מתגייס, ובוכה כילדה!.. נו... ו... שלום לך, אחי אפרים!...”

זקף קימתו השמיט כובעו הצידה כבן־חיל אמיתי ופסע לעבר הכביש. לרגעים נראתה עוד דמותו הצועדת ולבסוף נעלם מאחורי הגבעה.

והכל נדם פה, והזמן כמו קפא על עמדו. חיים! סובבים הם את הקבר במעגלם שאין לו סוף: מעגל של זריעה וקציר,

היה בכלובו בכנפי הענק, חובט עצמו בסריגי־הברזל, ומשלך ארצה מוכה, חסר־אונים ומשולה־חרון עד לטירוף. "מה היה לך כי נשתגעתי? ומשום מה הפך ראשך אדום?" קרקרה יום אחד תרנגולת־בר עגלגלה, השוכנת בכלוב הסמוד, כשהיא מנקרת בתולעת שמנה. שתק מלך־השמים בזעף ולבסוף צרח: "אכן, בסריגים משוקצים אלה ניקרתי עד דם!". "לאיזה צורך?.." תמחה התרנגולת, עד כי נשרה התולעת ממקורה.

"ביקשה נפשי להימלט!" "מדוע? הנה אנכי מאושרת פה מאד! שמא חסר אתה זון יותר מאשר מחוצה לסורג?.." "הו, נשרף אני בצמא וגווע ברעב!" "כיצד?" "צמא אני לחופש! רעב אני לחופש! וכי אפשר להשביע רעב־שמים במטעמי־כלוב?" "האם בחופש זה, שאתה נכסף אליו, כלום שבעת משמנים דיך?"

"בחופש? אהה, יש ונצרבתי מלהט־צמא בראש צוקי־ענק קלוי־שמש וצרובי להטו של הישימון הקודח, המתנשאים בתפארת־אלים. יש וכמעט גוועתי מרעב אכזרי אי־שם בפיסגותיהם האדירות של הררי־עד, שכיפת־שלגיהם לא תאבד לנצח את צחור זהרה הנפלא; או בתהומם של שמי־ענק כחולים, בני־בליגבול, עת שחיתי בזבול ענני־לובן, שולטי־המרחביה, השוזרים דמויות־פלאים בלי סוף על מרבד־השחק; יש שהם כעדר כבשי־ענק צחורות־שער וכבדות־צמר, ורגע כנוצות קלילות הן ונחמדות ביפיון, או כסירות־מיפרשים צחורות כשלג המפליגות ביום־התכול לאשר ישאן הרוח! מקום שם נראית הארץ קטנה ורחוקה כה, דומה לבית־כלא מקולל מחיצות וסייגים המחניקים את הלב צמא־הדרור..." "לא, לא אבין מתיקותו של חופש מרעב. ומנעמיו של דרור מצמיא; אף לא אדע מקרוב את שמך היפים! כלום אפשר למוש אותם, לטעום מהם? אולם את קנה־הסוף בחופה של הביצה ידעתי גם ידעתי! תולעים שמנות וטעימות שם במחבוא הסוף הירוק ושרשי־מדמנה ורמשי־רקבובית ערבים להפליא! הן, שם הכרתי לדעת אושר מהו! אם גם אין געגועי עתה אליו גדולים עד כדי לרוצץ את קדקדי אל סורג־הכלוב למענו. אתמהא: במה מצויין חופש נכסף לך? הן לא שליו היית בו מסכנה ומובטח מרעה כאשר בכלוב שאנן זה בו ניתן לחמך קבע?"

"מובטח מסכנה? לא! יש והשיגתני כנף סערת־דרור אחוזת־שגעון ביום־בלהות, והיא מחוללת בטפיפת פרא את מחולה האיום בענן־אבק שחור, המתערבל כסביבון־ענק; מטלטלת בבלוריתם ענני־אופל משונסי־פחדים במחולה; גורפת בסחרחרות חולות־מדבר צהובים ומשליכתם אל מול פני שחק מתפלץ; סוחפת כל הבא בידה בריקוד־טירוף ומפריחתו לפסגות־שמים ומנפצתו על מלתעות־צורים; מכריחה את ענניה מחושמלי־החוזים להקיא לארץ זלעפות־גשמיים לקול הלמות־הרעם, ומכריזה על חידוש התווה הנצחי שהופר בצרה־אלוהים. אף יש ותתפרץ למקום־ישוב, וכרעו קירות־אבן שגיאם ברך לפניו, ובתים יתנפצו לארץ, והפכו

היתה דממה. שתקו שלשתם בלא קול. יד תבין ללב, ומה בצע בדברים?.. שקעה השמש, ושדות הוריקו מסביב ברוכי שלוות המלבלבת.

הנֶשֶׁר

"הו, וכי יש אמת זולת האהבה?.." היא שילחה בו מבט צוחק בעינים מזהירות, ששתי שמשות זעירות, בנותיה הקטנות של שמש־הבוקר, זלחו בתהומן. "מה לך?" "אני רוצה לצעוק כמו־אלהים, רוצה אני להתיפח בבכי ולהזיל דמעות כאומללה... אני מאושרת!" "הוא צחק בקול. הם פילסו דרך בין ההמון הגועש שהצטופף בשערי הביבר. "ראי־נא, מה נפלא פסל־אבן זה הניצב בכניסה: צבי ואיילה נחמדים. דקי־נחיריים ומחוטבי־גו, המלקקים זה את זה שכורי אה־ה?" "כן, אך מה עגום הדבר... יופי ואהבה אלה, הגלומים באבן המתה. מעמיקי שורש הם בקרקע־החיים רב יתר מיופי ואהבה הדולקים בגופים חיים. הן היופי החי, הבוהר בתשוקתו, מות ימות; ואילו יופי מת זה ולהט אהבתו המאובנת תמיד יחיו! מה אכזרי הדבר!.." "אולם... נשיקתנו בת־החלוף עריבה היא מנשיקתם בת־האלמוות. וחיבוקנו הקצר לזהט מגיפופם הנצחי!" ויצחקו שניהם בעינים נוצצות. "וכי נשר הוא בכלוב הלז? ראה, מה אדירות כנפיו, ומה זועם ואכזרי מבט־שחץ זה הבוהר בעיניו, מעל למקור־העשת הדורסני! הבט — ראשו זב דם! מתחבט, מתלבט הוא נואסות בכלוב, ואינו מוצא מנוח! וכי מהו לאמיתו רגש זה המטרף רעתו עליו? דומה כי ניתן לו מזונו ומשקהו בשפע!" "הוי, שאלה של שטות שאלת! למרחבי־שמים צמא הוא! החופש מזונו ומשקהו של כל יצור בן־חורין, פרט לעבד ולאובד!.." חייכו שניהם זה לזה בשתיקה שאין לה ניב. "שלום, להתראות!.." קראה היא לאסיר־הכלא מתוך צחוק מצלצל, והלז נענה לה בצווחה נוקבת, טרופת־זעם וצרודת־יטורים. אך היא מאושרת היתה מכדי הבינו ולהצטער עמו. ההמון הסואן גרפם הלאה בשטפו.

בשצף־קצף ניקר הכלוא בחוטי ברזילו של הכלוב. אכן, פירצה קטנה פיה אחר שהיה מנקר ומחטט כה בזעמו ימים רבים, עוקציהם של זיזי־הברזל ננעצו מדי פעם בקדקדו, ונוצותיו נצבעו בארגמן חם של דם. אולם ממשיך היה לנקר בסריגים במקור הפלדה המאונקל, מנסה לקרעם בצפרניו הדורסות, וצורח צריחות־פרא מורתחות־זעם־וכאב, המחרידות את הביבר: זעקות־מרדו של מלך־שחקים כלוא. יש ומעופף

למשואות ורסיסים ואבק נסער המופרח בהבל־פיה. וכי יבוא חי בדרכה, והשמידתהו כנשיפתה ככנף־אבדון. לא־אחת זרקתני מקני, שבראש הצורים, בשצף־קצפה, ואך נס כי כנפי החזקות הן שהצילוני! אכן, יש ובעברי במשכנות־אדם ונורו בי כדורי־ציידים. ופעם פלח אחד מהם כנפי, ואני הושלכתי ארצה זב־דם וכאוב; אז תפסוני וכלאוני בכלוב מקולל זה. אכן, אכזרי החופש, גדוש אויבים וסכנות!

„ומדוע, איפוא, תתגעגע לו, על אף הכל?”

„מדוע אתגעגע לו?? שאלת אוולת! מדוע אתגעגע לו?.. הוי, מסכנה! כלום ידעת מרחבי־שמים מה הם? להתעופף בצוחת־שכרון אדירה בתכלת איך־גבולות... לגמוע מרחביה נפלאה זו הרחוצה, עם הימוג הליל, בזיוו של שחר זהוב, מלוא כנף רוטטת, מלוא עין רעבה, מלוא לבב צמא... לפרפר באויר כנוצה קלילה ולהמריא כרוח־סערה דוהרת... לזנק כנמר תוך גלגל־הסערה כשחיון גא זה הקופץ למערבולת מתרתחת שלוע־קברה הרעבתני עטור ריר־קצף, כתכריך צחור, ולהיאבק עמה בחדות־שגעון לחיים ולמוות, במלוא הכוחות... להתיצב יחיד במערכה מול עצמת־שטנים מטורפת זו — ולא להיכנע... להיטלטל כגרגר נידח ולפרפר בצריחה אובדת, לקבוע נתיב ולא באזלת־כוחות, ולו גם ביסורים, ולו גם בחוסר־תקווה, ולא להיכנע... לזנק עם הבוקר לחלל, כחץ הפורץ מן הקשת, אל מול כדור־להבה אדום זה הבורח בירכתי־השחק, ואחר לצנוח כמרומים כגוש־אבן תהיכה ולשוב ולהתרומם שנית מתוך זניקה, ובצפרני־העשת אשר לי נעץ ומפרפר לו גזול רך בדמו החם, ונחנק בכאוב... ולעת־ערב לתור בהררי־הכשפים, פסגות־ארגמן נפלאות אלו של ענני־הדמדומים, בהם נחבאת השמש, בשנותם צבעם חליפות מתכלת־אופל, כיס ביוס־סתיו, לסגול, כסגול לבבן של רקפות, לורוד בהיר, ולאדום ארגמני כדם, וכיין־ענבים חכלילי — ולצווח באזנם: הוי, הידד!..

„מהו אושר, כלום ידעת? התנשאות למרומים! כל המאושר רואה עצמו כחובק־שמש־וכוכבים ברום השמים! ומה גם יצור־כנף כן־דרור!.. לסבול בשיאי שחקים, לרחוק בשפירי תכלתם, ולצלול בתהומותיהם — ושגת החירות בגרוןך! וכי אושר־חיינו הקצרים הוא בשלוותם הפטומה? וכי צריכים אנו להישמר בכל מחיר תוך חרדת־אבדנם? לא ולא! ערב ומתוק רגע אחד של דרור אכזרי מרעיב ומצמיא, שבעים ושבעה משנת־כלא על ארוחותיה הדשנות!.. להתעופף בסיפה וסערה, לרון הימנון נאדר תוך צליחת מרחבי־ענק הרומזים וקוראים ממרחקי איך־גבול לטבע, אבינר־מולידנו הנורא באכזריותו והנפלא בנדיבותו, להיאבק!.. וכי מה טעם לגורל דשן אם אינך נאבק עמו מאבק־ענקים, עד ישליכך הוא, בבוא

יומך, גוע לארץ, וירמסך באכזריות; או שאתה תאחז בערפו, ותשפיל ראשו הגא לרגלך עד לעפר־האדמה? להלחם בגוון הפצוע והכאוב, בצפרניך הזבות דם ולא להיכנע! שירת החופש — שירת־החיים היא! שיר־החדוה־והיסורים, שיר־הנצחון־והמפלה, שיר־האהבה־והשנאה, המנון־הלידה־והמוות של בני החורין!.. הוא — המלחמה הנצחית למענו! וכלום יהא עם לבך לומר כי אומלל הוא הנופל בקרב זה? לפרוץ את הכלא לרחבי־החופש, ולו אף המוות בכך! לנצח — ולמות! להשתחרר — ולגווע!..

„למות?? חה—חה!.. וכי מחצית־האמה שיקצה לך המוות מספקת את תאוות־דרורך יתר על תריסר־אמותיו של הכלוב? תמהתני אם רבים השוטים המוכנים אף הם לכות בעבור כיסופי־שטות!..

„אכן, תמיד, תמיד יימצאו לבבות המוכנים באביבם להיות קרבן על מזבח, כיסופי־שטות, כל עוד לא פסו כיסופים כאלה מתחת השמים, ודם צעיר חם להיטפף! כדאית המלחמה הנואשת עד היסחס לשד־התמצית של גוון וניסחתך! כדאי הוא אף המוות הקר, המאפיל על הכל במחשכי־נצח ומשתקו בחדלון־עולמים, ולו רק בזכות שבי־התקווה ששיחק אז בלב הרעב, כי מוות זה ישיגו בפסגותיהם של שמים תכולים!

„לחופש, ללוחמים למענו, לנהרגים בשבט, לנופלים — והמנונו בשפתיהם הגוועות — שיר הלל!..

„הבט, הבט! וכי לא נשר הוא, המעופף כאן מעל לראשנו?!”

„נשר? וכי מאין יבוא הנה כמותו?!”

„נשר, אין ספק! שמא הלז מן הביכר הוא, שפרץ ונג'ט/ ראה — אותן כנפי־ענק וחרטום דורס, וכולו — גאות־מלך בתחומי מלכותו האדירה!..

„אולי, אם רוצה את מאוד?”

„ראה, איך מגמא הוא את החלל באכזריות, תוך סיסת־פרא של בן־חורין נותץ־כלוב!.. הריהו ממריא מעלה־מעלה בסערה!.. הה, מזו גבוה הוא עתה! עתה שוב אינו אלא זה כנפים רוחפות ומרפרפות ההולכות ונמוגות! עוד מעט ויירא כסנונית קטנה בלבד, נקודה יתומה המפרפרת בתהום־שמים! צולל הוא שם, במרחק! הנה עוד מעט, עוד רגע קט, וטבצ כליל במצולת־התכלת, ורק הענן הצחור שרמדרומים יהא כגל־מצבה מקציף על פני המקום בו נבלע!”

„הו, וכי יש אמת זולת החופש?”

כפר נרבורג

מילקוט עזבונם

צבי גובר / מכורה

דלה את, מכורה. לא יגוּוּ בך יצרות-עד כבדי-צל; הררי-שגב
לא יבתקו תכול-שמיך בראש-שיבתם המשלג; אף נהרות איתנים לא
יגוּוּ צמאך בלהט של שרב קיצי, עת מימיהם הסואנים מתגלגלים באון.
אכן, דלה את, מכורה. אין בך מיפעה נשגבת, מהוד מרעיש לבב.
ומדוע כה דבקה נפשנו לאהבה?..

אולי באשר רוח-חמסיניך בדמנו תלהט וירק-שדותיך בלבנו
יגובבו את יבולם? מעפרך קרצנו ומאדמתך שגשגנו אנו, בניך; בקרקעך
העמקנו שרש ונינך לשד-חיינו מרגביה. אם ואב היית את לנו, אומנת
ומורה! שמיך – הם ולא אחרים, אשר למדנו בני-חורין להיות; צפרייך
הן הורנו להיות אוהבי-דרור, ושממותיך – להניב בלשד-עמלנו צחית-
שדותיהן.

אנו יבולך, המכורה, ולך שלומים עד תם. את לנו כקרקע לאילן,
כקן לצפור, וכמים לשתיל בשרב. לא נוכל להעקר ממך ולהמירך,
אלא אם יקצצו שרשינו היונקים לשדך וינתק חוט-טבורנו המשרש
בבשרך.

אהבנוך, מכורה!

ראי: במיטב דמנו הצעיר הרוינו עפרך. את גאון בחורינו על
מזבח-דרורך קרבן הבאנו.

רצי-נא עלומי-קרבנו, אם-מכורה!

בית ייחוס ובמותם לא נפרדו

אפרים לא היה בקטנותו מה שקוראים „מעורב עם הבריות“. אבל אם נתקשר לאדם, היה הקשר אמיץ ובלתי מעורער. לא היו לו מעודו חברים רבים, אך תמיד היה לו „חבר“: גירא, משה, חיים, ולבסוף — צבי, שצמח מ„אח צעיר“ לרע גדול ורבי-השפעה.

על אפרים, בהיותו בן עשר, רשום אצלי: „מאת אבא ירש כוח לכבוש את היצר. כמעט לא ראיתי את אפרים מעודו יוצא מכליו. אך אין הוא גלוי לב. הוא יכול, כמו אביו, לשאת בסבל רב מבלי לגלות דבר לשום איש, ויהי הקרוב ביותר. מעמיד בנסיון את סבלנותו צבי, שהוא ההיפך ממנו: נרגז, רתוק, בעל-בכי ובעל-חלומות. אפרים אוהב אותו אהבת נפש. הוא גם מחנכו העיקרי: לי ולמרדכי חסרה סבלנותו של אפרים לילד המפונק והקפריזי. אין זה מונע אותם מלהתקוטט שלוש פעמים ביום, אך ידידות אמיתית שוררת בין האחים.“

הקטנות, בעצמם, לא פסקו אף פעם. בגיל מאוחר יותר הן עברו לחילוקי דעות וויכוחים, בהם היו משתחזים המוחות הצעירים. ואם הכיר צבי בגלוי ופעמים רבות בהשפעתו המחנכת של אפרים עליו — הרי לא יכול היה אפרים להביא לידי ביטוי את ערכו המבורך של צבי על חינוכו שלו עצמו.

צבי היה לכולנו גורם להתעלות, להשתחררות מחולין. הוא ניהן מטבעו בערגון בלתי מצוי ליופי ולשמחה, אף כי היה בתוכו נער רציני ועצוב. הוא היה מעמיק להתרשם וצמא-ביטוי. ותמיד היה מאוהב במישהו, לאו דוקא בילדות. אהבות רבות היו לצבי בחייו: אבא, חברו עובד, ידידתו רחל לדיז'נסקי, ידידתו חנניה ריכמן, דוד שמעוני המשורר, ובימיו האחרונים — י. לבנון, שעודד את צבי בכתיבתו. כל אלה מילאו תפקידים חשובים בחייו של צבי.

בקטנותו היה צבי שקט וביישן, ולא הצטיין בכשרונותיו לעומת אפרים, שהתבלט מילדותו בחריפות השכל. בניגוד לאפרים, היה צבי פחדן, לא ידע להשיב על פגיעה ותמיד היה זקוק לחסותו של האח הבכור. גם משחקיו היו שקטים, ובגיל שילדים אחרים נמצאים תמיד בתנועה, יכול היה לשבת שעות שקוע במחשבות.

בהיותו כבן שנתיים ישב בתוך ערוגת פרחים על יד ביתנו והסתכל בשקיעת השמש. עברתי על ידו כמה פעמים, אך הוא לא שם לב אלי, עד שתקפה אותי הרגשה לא-נעימה למראה הקפאון המשונה של התינוק — וקראתי לו. הוא נודעוץ בכל גופו ופרץ בבכי. לחצתי אלי, נשאתיו בזרועותי, והוא ממשיך להתנפח. מרה, מבלי לתת כל הסבר לכך, אך אני חשתי בכל נימי נפשי, שלא סתם נבהל התינוק מקולי: הוא היה שקוע בהתפעלות מן היופי שמסביב, הוא ספג אותו לתוכו. — ואני בפנייתי הגסה החורתי אותו למציאות.

הוא היה, כמו שאומרים, „בכיין“. בהיותו בן שלוש, הוא בכה כאשר סיפרתי לו על יוסף ואחיו ורציתי לתאר לו איך הרגיש את עצמו יוסף בבור באותו לילה נורא, כאשר אחיו עזבוהו לנפשו, והוא קרא בלבו לאב שבשמים ולאבא הטוב יעקב שיבוא לעזרתו. כל הלילה לא פסק הילד מלקרוא לי: „איפה יעקב? שיוציא את יוסף מן הבור!“ אז הרגשתי מבוכה רבה: הן חשבתי שעשיתי משום חכמה, בחדלי לספר לילדי — לפי עצת הפדגוגיקה החדשה — על שדים ומכשפות, כדי לא להרוס את עצביהם ולא להלהיב את דמיונם. כנראה, אותה פעולה יכולים לעשות גם סיפורים ריאליסטיים.

בהיותו בן חמש שוב פרץ צבי בבכי היסטרי, כאשר הקריא אפרים בעל-פה ובהטעמה רבה את הפרק משמואל על שאול ובעלת האוב. מרדכי לא רצה להאמין בשום פנים, שצבי הבין לעמקו את כל אימת התיאור. אבל אני כלל לא פקפקתי בכך, כי כבר הכרתי את צבי היטב. הוא היה אז ילד רוה וחור, נבדל מחבריו וכולו שקוע בעולמו הפנימי. בעולם ההוא תמיד סער ונאבק.

בגיל זה התחיל צבי להגות בשירה ולבקש לו ביטוי. מאז התחילה בינו ובין אפרים השפעת גומלין, „קנאת סופרים“. בדמותו של האח הצעיר גדל לאפרים מתחרה רציני. ומבקר שאינו יודע רחמים. דוקא האח הצעיר הזה היה גורם עיקרי בהתפתחותו המהירה של אפרים. הוא גם שמר על אפרים מל השפעה בלתי רצויה מבחוץ. צבי עלה על אפרים בטעמו האסתיטי, המפותח להפליא, וביכולתו הלשונית, שכמעט לא ידעה מעצורים. היה לו ריתמוס מיוחד אפילו בשפת דיבורו. תמיד היינו מתפעלים ממליצותיו וחששנו מאד שלא יורגל לפתוס ריק. בבית הוא לא היה נוח — גם זה בניגוד לאפרים, שהיה לנו מאז ומתמיד לידיד ולמשענת. אך בבוא יום חג היה צבי מנצח על כל המשפחה: הוא שקבע את הדפוסים.

כולנו אהבנו אורחים, וביחוד אורח יקר, שמחכים לו ומתכוננים לבואו. אך איש לא ידע לעסוק בהכנות לקראת אורח, כמו צבי. לכל חג הוא חזיקה והתכונן, כלאותו אורח יקר ורצוי — ויהי זה חג הפסח או שמחת תורה, יום הולדתו של אחד מבני המשפחה או „ראשון לאפריל“ — חגם של השקרנים. חגיגה וצביונו המיוחד. כל קבלת שבת וחן משלה. וככל שגדל צבי — כן הוסיף גוונים.

בשלושת החדשים האחרונים אחרי מות אפרים בער צבי כולו, בקיימו את דברי שבועתו לו: „לבי נר נשמתך יהיה“.

במכתבו, שכתב תיכף אחרי מותו של אפרים לרביקה אלפר. (לה הוא שלח את יומנו של אפרים בבקשה למצוא דרך להדפסתו), פונה אליה צבי: „הריני מבקש — בעצם, לא מבקש אני אותך, אלא גם מפלל ומשביעך: לעשות ככל שתוכלי, למען יצא הדבר לפרעל. לאמור: הדפסת יומנו של אפרים. — אסור, שאפרים כזה יאבד ללא שם, ללא זכר, מבלי להצית את שלהבת הנכונות וההקרבה בלבבות של נוער.“ מיום קבורתו של אפרים היה צבי כל הזמן בקוי החזית, במשלטים מחוץ לכפרנו יחד עם בני הנוער וחברים רבים של הכפר. אך הוא לא חש את עצמו כחלק של המפעל הגדול — כל זמן שלא יצא לשורות הפלמ”ח. עשרת ימים אלה, שחי

עלי אדמות בתור. חייל צבא ההגנה, היה באמת מאושר, וכל הנפגש אתו בימים ההם, מיד הרגיש בכך.

כמעט שלא ראיתי אחרי התגייסותו. ביום היחיד, שבילה בבית בשונו מלשכת הגיוס, ב-28 ביוני, חשתי בשיני ונסעתי לרופא מחוץ לכפר. כאשר שבתי עם ערב, שכבתי על הספה המומה מרוב כאב. צבי ניגש אלי והחליק על שערותי בחמלה: "אני רואה, אמא, שאת סובלת מאד". כיסה אותי וסגר את הדלת אחריו. כך בילה את הערב האחרון בבית.

ועוד ראיתי רק רגע אחד בלבד, בעברו לחוזה, בשני יולי. היה יום ששי בערוב היום. על יד ביתנו עברו שני אוטומובילים מלאים אנשי צבא, והשירה נישאה למרחקים, כדרך החיילים, היוצאים לחוזה. כבר הסתגלנו מדי לחזיון הזה, ובכל זאת היה השיר צובט את הלב כל פעם מחדש. פתאום עמדו האוטומובילים בדיוק מול ביתנו. משם קפצו חיילים, שנכנסו לחצר בזרם, וצבי בכובעו רחב-השוליים חיבק אותי: "אמא, אנו יוצאים הלילה לנגב!" בדרכו לחוזה, לא יכול היה לעבור על יד הבית, מבלי להיפרד ממנו לפחות במבט — ופיתה את מפקדו בכך, שהחיילים יקטפו להם שזיפים כאלו נפשם: העצים בחצר היו עמוסים פרי ולא היה מי שיוירדו. ברגעים המועטים, שהחיילים הקיפו את העצים, נכנסנו שנינו הביתה. צבי ראה בפעם האחרונה את המראה האהוב עליו ביותר כל ימי חייו הקצרים: אורת השבת המתקרבת השרויה על הבית, מפה צחורה, מפית רקומה על הלחם, נרות בפמוטות, בקבוק וכוסות ליין. השולחן הגדול היה פתוח וערוך לשמונה אנשים, אף כי נשארנו בבית רק שני ה"זקנים". צבי שאל מיד: "היש אורחים?" — "ודאי — אמרתי — רוב הבחורות יצאו את הכפר יחד עם ילדיהן, קראתי את השכנים לארוחת ליל שבת". הדבר נעם לו מאד. הוא סקר אותי במבט של חיבה, ובאותו מבט עבר על פני התמונות של אפרים על הקירות.

— ואיפה אבא?

לצערנו היה אבא רחוק בחצר והמפקד זירז את החיילים לנסוע. וכאן קרה דבר, שצבי תיאר אותו בכוח רב כל כך ב"אמא". אני חיפשתי מה לתת לו — ולא יכולתי למצוא. החיילים היו עוברים לנגב המנותק דרך שדות הדורה בשביל צר ומסוכן. הם היו עוברים כמה קילומטרים ברגל, ולא יכלו להעמיס על עצמם שום דבר מיותר. צבי ניצב על ידי, גבוה ממני משכמו ומעלה, ואני מגיעה בקומתי אך עד לחזה בלבד. הוא נשא לפניו את חייו היקרים לי עד לידי כך, שכל מושג אנושי מחוץ מלבטא זאת. הוא נשא את חייו, כאחד מכל הנערים האלה, כי לא היה לכל אחד מהם יותר מנפשו. הוא. אותה הוא מוכן היה לתת — ככל אחד מהם — ללא היסוסים ושיקולים, ושלווה פנימית גדולה מילאה את כל ישותו. ואני, בניגוד לו, נצילתי בתשוקת-שוא לתת לו משהו, אך לא היה לי מה. לא היה לו — וכן גם לכולם — צורך במאומה. הם לא לקחו-אתם כלום לדרך, חוץ מחייהם הצעירים והפורחים, — ואף אותם נתנו למעננו.

לפני צאתו מן השער עמד רגע נשען אל העץ הענף, שעליו חרט במו ידו אחרי מותו של אחיו. את המלים: "פינת אפרים". הוא נפרד בלבו מן הפינה הנחמדה,

שנטע לזכר האח הבכור. הדשא הירוק, שיחי השושנים, ערוגת פרחים עגולה, ספסלים תחת עצי הזית, שולחן גדול עם ספסלים תחת האזדרכת הרחבה. הנה היה מביא בשבתות את בני הנוער ומנגן לפנייהם את תקליטי בטהובן, מוצרט וצ'קובסקי. יחסו של צבי למוסיקה אינני יכולה לכוות בשם אהבה. לא, היה זה אחרת. היה זה כעין רגש דתי, מין אקסטזה.

— אמא, עוד לא הכינות משתלה, הרי הפרחים כבר גומרים לפרוח!

גם ברגע האחרון דאג צבי לפרחים!

עלייד האוטו נצמדתי אליו להרף עין: שמעתי את הולם לבו הגדול, שהכיל בו את כולי ואת כל ילדי בחייהם ובמותם: בו חיו כולם. "אל תבכי, אמא!" — אמר בקול, הדומה להפליא לקולו של אפרים.

אימצתי את כל כוח המחשבה שלי למצוא בשבילו, ולו אך מלה אחת, ההולמת את הדרך, בה יצא — אך לשוא. לא מצאתי דבר במוחי הבורע, חוץ מברכת הסבתות הרגילה. אותה לחשתי בלהט על אזנו: "שתבכה אחרי קבורתי!".

הברכה לא הועילה...

בהיכנסי הביתה, נזכרתי, שהייתי צריכה למוזג לו כוס מן היין, העומד מוכן לקידוש, ולשתות אתו לחיו. ובהיותי עסוקה בצבי לבדו לא שמתי לב כלל לחבריו של צבי ולא למפקדו. לו ראיתי, הייתי אולי מעירה למפקד שאחיו של צבי נפל לפני שלושה חדשים, אולי כדאי היה לו לדעת זאת. מפקדו בחוליקאת תלש אחר כך את שערותיו, שלא ידע על צבי דבר וחצי דבר: צבי לא הזכיר את שמו של אפרים לשוא. ואם זכורה לי היטב השמחה בה ילדתי את אפרים, זכורה לי לא פחות מזה השמחה והסיפוק הנפשי הרב שפקדוני, במקרה, באותה השעה האיומה והנמהרה, בה הורד המסך על סוף קיומו של צבי בני, שהיה לי לתמצית חיי, לשיא חלומותי הנסתרים והנועזים ביותר. אותה שעה לא ניחש לבי כלל את האסון.

היה זה ביום חמישי, בשעה חמש לפנות ערב. בעשר בבוקר שלמחרת אותו יום האסון בכאוכבה צריכה היתה להיגמר באופן רשמי ה"הפוגה הראשונה" במלחמת השחרור. כולנו ציפינו בנשימה עצורה — מי יקדים את מי? שיירות הצבא הארוכות עברו במשך שעות רצופות על יד ביתנו. תימרות אבק כיסו כל היום את החצר.

בחמש הלכנו, אני ומרדכי, עם כדי החלב למחלבה. בגלל שעת החירום חלבו רק פעמיים ביום, ואת החלב קיבלו בשעות שלפנות ערב, כי אסור היה להעלות אור. בצאתנו נעצר אוטו אחד על ידנו. החיילים שבו ביקשו לשתות מים. רצתי הביתה להביא ספלים והשקיתים חלב. צבי עצמו היה כבר בעמדות הקדמיות, שאליהם חשו החיילים להגיע. לא ידעתי, שגורלו של צבי כבר נחתך.

לבי היה מלא הדיה. שיערתי לעצמי מה היתה יכולה להיות הרגשתו של צבי לו הלך במקומו למסור את החלב למחלבה, ונפגש בדרך עם חיילים היוצאים לחוזה — וביניהם רבים גם מבני גילו. גאוותו לא היתה יכולה לעמוד בכך! קראתי בלבו מרחוק: "אין לנו ולא היתה ברירה אחרת..."

לשרה ידידתי היקרה והנאמנה, למיכאל ולכל בני ביתכם שנה טובה ומבורכת!
רק השבוע קיבלתי את מכתבך מ-15.7, ששלחת על ידי ח. פ. באיחור של
שלושה חדשים. —

ובכל זאת לא איחר מכתבך, ובקבלי אותו הציפני גל של רגשות ושפע זכרונות,
אשר נדמה היה, שכבר שקעו בתהום הנשייה. נזכרתי בביקורך אצלנו בכפר-בילו
באותן השנים שלא יצאתי מפתח ביתי והשקעתי את כל כוחותי הנפשיים בחינוך
שני בני, שיהיו ראויים להיות בוני הארץ ועתידה. סיפוק רב גרמה לי אז הערכתך
הגלויה של מפעלי הצנוע. ועל כן אליך פניתי ברגע מר, כאשר כל הסביבה התכחשה
לי בהתגייסותי לצבא. אצלי עוד שמור מכתבך בו שוב הבעת התפעלות למשפחה
המלוכדת ש"הרמוניה שוררת בה בלתי מצויה בחיים". הנני רוצה לקוות, שלא
הפרות בדברייך ושמורת היה לנו לקבלם, כי השתדלנו תמיד, עד כמה שזה עלה
בידינו, לחיות עם התקופה בה נגזר עלינו להיוולד, ולא להיגרר אחריה על כרחנו. ואם
באמת היה במשפחתנו דבר-מה, שיכול היה להיות ראוי להערכה — אין זה אהבה,
כי היא ישנה בכל משפחה, אלא יחס של כבוד ושיווי זכויות גמור בינינו. ובראש
וראשונה הרגלתי את עצמי לכבד את רצון ילדי. ואם בכלל היתה לי פעם איוו
שאפיה, ששום דבר לא ייקר להשיגה, היתה זו השאיפה העליונה, שיהיו בני טובים
ומועילים לא רק להוריהם. תמיד הייתי אכולת ספיקות, ראיתי על פי רוב את חסר-
נותיהם. אפרים היה נראה לי מעשי יתר על המידה, יותר מדי מפוקח וברדעת. וצבי
היה נראה לי שקוע בהזיות, תלוש מן המציאות. חששתי, איך יפול הדבר, כאשר
יצטרך להתערות בחיים, אם לא יהיה קרבן לחלומות-שוא.

עכשיו נרגעת, אין לי כל חששות. טובים היו בני, מי יחלוק על זה? שונים
הם זה מזה, אך דומים בעיקרם, בני גזע אחד, מתנדבים מטבע בריאתם. ולי, שחוננתי
בנפש אי-שקטה, באה תקופת מרגוע: אבן הוודאות העמיסה עליה ולא תתן לה יותר
לסעור. ועם זה באה הרגשת רפיון ואולת ידים — נגמרה תקופת ההתנדבויות, לכאורה
אין יותר מה לתת, וזהו אולי הקשה ביותר בכל מה שעובר עלינו בשעה זו.
אני שולחת לך שני דברים של צבי. אחד הוא נתן לי ביום השלושים למותו של
אפרים, שיר בפרוזה — "אמא". השיר השני, "דרור", מצאתי בחולצת העבודה שלו,
ולולא המחיקות הרבות, לא הייתי בטוחה שהוא שייך לצבי. כנראה, שנמצא בעצם
הכתיבה. לא קיבלתי את חפציו מן הנגב, יתכן שהספיק עוד לכתוב. דבר אחד ברור,
שאיש מאתנו לא יוכל לנבא, מה יכול היה לתת צבי ברבות הימים, מה יכלו לתת כולם
יחד, אלפים בני נוער, צמיחה עשירה בעצם לבלוכה, ביניהם ודאי היו גם גאוני-רוח,
שחיהם שקולים נגד רבבות. אך כנראה שיצירתם זו שקולה נגד יצירותיהם של כל
הדורות גם יחד — והשאר תקראי בשירו של צבי שחתם עליו בדמו.

נשארה גם השאלה של הגזע עצמו, שכתרו ממנו שני הענפים היסודיים — פן
ייבש. נדרשו כוחות איתנים לעמוד נגד עצמת המכה של הגורל, שכידוע — עוזר הוא.
ואין לקבול עליו. הורסנו מאד, אך לא נוצחנו. לא נטשנו את חלקת האדמה, שכל רגב
בה רווי זיעתם ודמם. בה עכשיו מקור נחמתנו. רק עתה ידענו קשר לקרקע מהו.

התותחים רועמים מכל הצדדים. אנו כבר התרגלנו ללווי זה יומם ולילה, וממ-
שיכים, כתמיד, לעשות מה שיש ביכולתנו. השאר יעשו אלה, שיכולתם גדולה משלנו.
חיה'לה נמצאת, כמובן, מחוץ לכפר בגלל המצור. זה מכביד מאד, כי היא כעת
קרן האור היחידה בחיים, שהחשיכו עלינו לפתע. בכפר אנו בודדים בהחלט. למרות
שבמשך כל השנים ריכזנו עיקר החיים החברתיים במקום הזה. וכיון שאין לחשוש
כאילו יש לציבור משהו נגדנו, צריך להניח, שהאנשים נדהמו מכובד האסון. ואולי גם
יש בזה ביטוי אילם — כמו שהיה בכפר-בילו בשעת הליכתי לצבא — של אי-רצון כללי
מגודל הקרבן. וכמו אז, כך עכשיו קיבלה עליה המשפחה את כל התוצאות, ומקבלת
את היסורים באהבה, בהכרה ברורה, ש"כל מתת — תמעט, כל קרבן — לא רב".
יכולתי לכתוב עוד, כי טוב לדבר לגפש קרובה, למי שהכיר ואהב אותם. אך
פתאום בא רפיון-רוח והרגשה, שכל המלים הן חולין, אין להביע את הלוחץ על הלב
לא במלים, לא בדמעות. מפעל חיי מונח הרוס לרגלי, ועלי להציל מן המפולת כל
מה שעוד ראוי לחיות, שלא נקבר מתחת להריסות.

מסרי שלום לכל משפחתך, ביחוד לרותי החביבה, שגרמה לנו כה הרבה נחת
בביקורה בבינתנו בימי אשורנו. תזכו לראותם כולם יחד בשובם מן המערכה ביום
חג השחרור הגדול.

בידידות רבה,

רבקה

2.11.48

רבקה, ידידתי!

— קיבלתי מכתב מיוחד במינו, שהייתי ברגע זה זקוקה לו.

התחיל כוסס בלבי ספק, אם עוד מסוגלת אני לעשות משהו? דוקא באחד
הרגעים המרים האלה קיבלתי את המכתב הזה, שהחייה את נפשי. המכתב נכתב
על ידי בתה של שרה. אך אין לקבלו בשום פנים כמכתב, המבטא רגשות אינדיבי-
דואליים של בת פלוגנית לאם אלמונית. קיבלתי אותו, כביטוי הנוער כולו לכל
ההורים השפולים כמונו. הרגשתי, כאילו אלפי ידים הושטו לתמוך בנו, שלא ניכשל.
ואז ודאי הדבר שלא ניכשל.

אני שולחת לך מכתב זה. לפי ביטויי של צבי יש לו "ריח של השדה הטוב,
אשר ברכו אלהים". אין להפריד בין אלה שנתנו את נפשם ובין המוכנים לחתה.
כל זה הוא מסכת אחת רבת-הוד, שיכלה להתרקם בהתנדב עם בארץ מולדתו. לה
לבדה הכבוד והתפארת!

שלוש נסענו לנגב, למקום בו נפל צבי. נסענו דרך כבישים ושבילים צרים,
שרק זה נוקו ממוקשים. עברנו ביעף ליד המשטרה של נגבה, שעוד נמצאים בה
מצרים. מעל רכס הגבעה השקפנו על הסביבה בעיניו של צבי: "הנוף באמת נאה
כאן, שלא כמסורת על קללת השממה של הנגב. גבעות יש כאן בהמוך, גפנים ירוקות.

• לרבקה אלפר. נדפס ב"דבר הפועלת".

וקומץ עצי זית, וקורט עצי חרובים, וכפר ערבי עזוב עם בקתות אדמה, ושדות של דורה, ומרחבים גדולים לאין ישוב. אף רוח השדות הצחה, הרוויה בשמי צמחים, לא יכלה לפזר את הריחות של הגויות הנרקבות מתחת פני הקרקע. בתוך הבונקר היו מפוזרים המון מכתבים, הכתובים ערבית. אולי כתבו אותן אמהות מתוך אהבה ודאגה נואשת, כמו שהרצתי גם אני מכתבים לצבי אחרי שכבר לא היה מי שיקבלם. אספתי את המכתבים והדלקתי אותם, כי ראויים הם לקבורה הגונה.

צבי בעצמו לא זכה לקבורה. נזכרתי באלגיה, שכתב בלילה שישבנו וחכיגו לבוא גופתו של אפרים:

בוא נא, ילד! הליל יאפיל
מדרוזת המים ומוקדי מכאובים.
בתוך בור שאנן, ללא קול, ללא צליל
תנוח שלו לעולם!

סביב העולם יסתחרר, יתמוטט
בסופות מלחמה ואבדן.
רק אמת, האהוה בשנת מות קופאת,
לא תרע וסורים וחורבן.

בפקר דומם תשכב ללא ניד
תוך ליל-נצחים האפל,
רק גשם אביב ונביך ירעיד,
ברגנה עליהם יצלצל.

גם מנוחה זו לא ניתנה לו. ושוב קרא האב קדיש בשדה הפתוח אחרי הבן השני והאחרון. —

ר ב ק ה

ש ר ה ב ת - ט ו ב י מ *

ציבור מיוחד במינו הוא זה, שקוראים לו "הורים שכולים". הם מכירים אחד את השני, לפי סימנים הידועים רק להם. אך כאן באוטו ישבנו כולנו צפופים מאד, שום אדם זר לא היה אתנו. ארוכה הדרך לבאר-שבע, הנוף שומם, וכל אחד סוקר במבטו את פני שכנו, וחש בראייה נוספת, הניתנת רק לאנשים, שסבלו הרבה, את השמות, שהשאירה אחריה הסערה הגדולה בנפש הזולת.

מתחילים לשוחח בזהירות ובשקט. איפה שמעתי שיחה כזו? במוסד לעיורים בירושלים, כאשר ישבה קבוצת ילדים ליד הקיר והתחממה בשמש, שאינה זורחת בשבילם כלל. אם שואלת את השניה: איפה נפל בנך? בן כמה היה? ההביאוהו

* נדפס ב"דבר הפרעלת".

לקבורה? איפה קברו? ואם היה פצוע — הסבל זמן רב? כל זה חשוב לדעת. לנו — שאלות חיים ומוות הן. אחר כך מוציאה כל אחת מתיקה את התמונה ומראה, כהראות אם צעירה את התמונה הראשונה של תינוקה: הראיתן יופי שכזה, הראיתן חמדה שכזו? ונכון, אחד יפה מן השני. ההתפעלות אמיתית ביותר. וכי מסוגלות בשים דואבות כל כך להעמדת פנים ריקה? אנו מוכרחות לאהבם! כל כך הרבה רגשות-אם גועשים בקרבנו ללא מוצא, בינינו לבין עצמנו אין אנו מתאפקות מלבכות.

קטן הוא ההבדל בין הבנים, הגיל הכללי הוא כה צעיר, שגובל כמעט במושג: "שלא ידע טעם חטא". הם הלכו מכל קצות הארץ, כאיש אחד, כאילו נענו לצו עליון. בדמם רנה האמירה של בתי-יפתח: "יעשה לי הדבר הזה".

ברם האמהות — שונות הן. מי ינבא, מהו הנזק, שתגרור אותה פצצה, אם תוטל בבנין זה או אחר? הרבה תלוי בבנין עצמו, ביסודו, בחומר שנבנה ממנו, ובעוד הרבה גורמים, אפילו חיצוניים. אם אחת מקשיבה וגם כאילו עונה, אך ניכר היטב, שהיא איננה כאן אתנו. בנפשה הוטל מום קשה, היא כאילו אינה מראה סימני חיים. זהו מת חי. אנו מרגישות זאת מיד באותו חוש נוסף, המיוחד לנו, וכולנו מקיפות אותה בדברי שידולים והטפה. כך, ודאי, עוזרים בשדה הקטל חיילים פצועים לחבריהם, הפצועים קשה מהם. הדברים הרבים ותשומת הלב הכללית מייגעים אותה, מפריעים לה להשאר שקועה בעולמה, בו היא נמצאת רק אתו — רק אתו! אין מקום שם לאיש מלבדו. היא מתחמקת מאתנו לקצה השני של האוטו, ואנו מודאגות ומתייעצות, מה יש לעשות למענה. צריך לבקרה בביתה, להתקשר אתה, חייבים להקיף אותה בשפע ידידות וחום נפשי — שמא לאט-לאט ימס לבה, שקפא מהנשיבה הקרה של המות.

מדי פעם עומד האוטו, ואנו יוצאות לראות במו עינינו את רכושנו, כי רב. הנה משטרת עיראק-סוידן, שעוד לפני ארבעה חדשים היו מקיפים אותה בטווח של תותח, וחורקים שן למראה הדגל המצרי, המתנוסס למעלה. מי ישכח את השמחה בכפרי, כאשר באו אנשי צבא, דחופים ונחפזים, לחפש, אם יש כאן איזה דגל. הראוי לשמו, בכדי לתלותו על משטרת עיראק-סוידן במקום הדגל המצרי שהורד? אחרי חדשים של קרבות נואשים, אחרי כמה וכמה נסיונות נועזים, שהשערות סומרות לשמע סיפורם — נפלה ל"פתע" עיראק-סוידן. הצבא ששפך למען כיבושה דם כמים, המטה, שישב וחישב את הקץ, לא חסו על שום מאמץ ודאגו לכל פרט קטן ובלבד להצליח במערכה, הקובעת את גורל הנגב. — ההנה שכחו הם להכין בקרבת המקום דגל לשעת הניצחון! באו לכפרנו לבקש דגל. ברטס הוצאנו מן התיק את דגל המשי המפואר, שעליו גאוותו של הכפר. תפרנו אותו ליום חג לכפרנו, ומסרנו בטקס חגיגי לבני הנוער, אשר הגיעו אותה שנה לחברות בהסתדרות, שישאוהו ברמה. כבוד גדול נפל עתה בחלקו של דגלנו.

באר-שבע. מקור מוצאנו, שהיה לנו לנכר זה אלפי שנים. בפתח המסגד מצטופפים חילים-חיילות שלנו. על הגדרות והקירות — אותן המודעות לפי כל האותיות של האלף-בית, שכה התרגלנו אליהן בזמן הבחירות, עד כי העין כמעט אינה מרגישה בהן. אך כאן — לא סגי. מפלגות ישראל מתווכחות ביניהן על קולם של דרי באר-שבע — היש לך פלא גדול מזה? האם תחם המצאנו את דגלנו המיוחד הזה?

הוצאנו את דגלנו

הרי הכרזת חיללים על נשקם, תלמידי בית-הספר על דגליהם נציגי עם וצבא במרכז: אנו — מאחרי החבל המתוח. עם פתיחת הטקס נשמעת תרועת החצוצרה העגומה, והדגל מתחיל אט-אט לרדת מגבוה. אחדות הגורל של ההמון המכונס מגבירה מאד את התחושה, שכאילו כבר התחילה להגלית עם הזמן, והיא קמה בלב בכל אימתה: כברגע, שבו פלחו האסון. דברי האזכרה נופלים, כעופרת רותחת, התותחים רועמים...
שוב תרועת חצוצרה — אחרת, קוראת לחיים. אכן, ישנם עוד חיים, וישנה תמורה: מתוך איך-ברירה מוכרחים לקבל את גורל-הדיק שלא עם המאושרים חלקנו. אין לפקפק אפילו, אם כדאי היה הדבר, לכן שומעים מתוך ליאות את דברי הנציגים, הנרגשים עד היסוד מעצם עמידתם בפני מעמד שפולים. על מה יש כאן לדבר?
טרם נשוב הביתה, אנו נכנסים לבית-אשל הקרובה, שעמדה במצור חדשים מנותקת מן העולם כולו. תעלות הקשר חוצות אותה בכל הכיוונים, ואין להגיע לבונקרים מבלי לעבור אותן בכמה מקומות. חוקפת אותי סחרחורת בראותי את עומק התעלה ואני חוששת לצעוד. משונה הדבר! עוד בזמן ההפצצות הכבדות בכפרנו הרגשתי, שנעדר בי כל רגש של פחד פיזי. אין לייחס זה לאומץ לב טבעי. מעוצם המהלומה קהו החושים ופגה כל תאוה לחיים. זה מובן מאליו, אחרי שאלו החיילים לחיות יותר ממני ולהמשיך את פועל חיי היו למטרה לכדורים ופצצות. ופתאום אני מתקשה לעבור תעלה בגלל סחרחורת, וכן גם עוד רבות כמוני. טרחו הבחורים והביאו קרשים אחדים. שמתי לב כי על קרש צר, שגם אני מפקפקת להציג עליו רגל, הולכת זקנה כמושה מרוב שנים לבושה בגדי עוני. יצור קטן, כמעט חנוט. תמכתי בה המשכנו ללכת יחד. היא שאלתני בכובד ראש ובעברית מצויינת, בהברה אשכנזית: — כתוב: „ויטע אברהם אשל בבאר-שבע“. איפה ראינו שם סימן של אשל? עניתי לה, כי חיי האשל אינם יכולים להגיע לארבעת אלפים שנה.
המשכנו עוד לדבר — ואני כולי התפעלות מהשישה בגיל הגבורה, מעצם גבורתה להשתתף בטויל כה ארוך ומייגע. והעיקר — מלשונה העברית, שאינה למודה מפני תינוקות, כדרך הסבתות, אלא שניכר לכל שומע, שהיא נובעת מבקאות רבה בכתבי הקודש. לא יכולתי להתאפק מלהביע לה זאת. חייכה הסבתא בפה השקוע, חסר-השניים. טוב-לב האיר מעינים דהות ועיפות מרוב נסיון החיים.
— שומה היא על הבריות: כאשר תינוק מדבר, מתפעלים הם: הוא כבר אומר חכמות! ואם זקן מדבר, שוב מתפעלים: רא-נא, הוא עוד אומר דברים של טעם! הלא גם את, בתי, מדברת עברית, ואולי גם טוב ממני — ואני כלל לא שיבחת אותך על זה. שבחים ממין זה אינם שבחים כלל. בתי, הלא ראית את הדיק הזה? —
— סלחי לי בטובך, סבתא. רואה אני, כי הנך חכמה ממני. הנסעת עץ לוכד נכדך?
— לא, לא זכיתי. לא נפלו בנים במשפחתנו. אם כל בנים טובים הם ומילאו את חובתם...
— ולי זכות גדולה מדי. את שני בני נתתי לחיילים. הם...
הזקנה הקטנה עמדה רגע נפעמת, בחנה אותי במבטה, וכל קמטיה הרבים רעדו. אחר כך אמרה:

— קשה לך, גורל קשה. עליך להסתגל אליו ולשאתו בכבוד. זהו העיקר בחיים. וכי מותר לאיש להרהר אחרי גורלו ולקנא בגורלו של מישו? ולו היית כיום נערה צעירה בראשית חיך, מה היית בוחרת: להישאר בודדה לעולם, ולא לדעת אושר להיות אשת-איש? או להיות אשה עקרה, ואז הבנים האלה לא היו נולדים לך כלל? התסכימי?
— חלילה, סבתא, מה את דוברת? חילול הקודש הוא לי מחשבה כזו. חיי היו לבור מאפליה — לולא זכרם המאיר.
— הנך רואה, בעצמך הסכמת, שאין גורלך הרע ביותר. ומה שנוגע לבניך — הלא באנו הנה כולנו להעיד, שחיים הם לעולמים. וכי חיינו עלי אדמות קרויים חיים? כאן יריד, מי זה חי את חיי ביריד? באנו הנה לעשות קניות לצרכי נשמתנו. אשרי שהצליח והספיק לקנות הרבה בזמן קצר! ומי הספיק יותר מבניך? מי מובטח בחיי עולם יותר מהם? שמחי עליהם, והשתדלי גם את לעשות לך קניות מספיקות לצרכי נפשך, שלא תביישי את פניהם, כאשר תתראי אתם בעולם האמת.
— הו! לו יכולתי להאמין, שאראם באיזה אי-שם, ולו אך פעם במשך הנצח האין-סופי, — הייתי יוצאת בריקודים בראש התהלוכה האבלה הזאת.
— וכי בעצמך אינך יודעת זאת? כל אדם מוכרח להאמין בתוך נפשו, אחרת היו החיים קשים מנשוא.
האוטו לא חדל מלצפור בעצבנות, כל הנוסעים כבר ישבו על מקומותיהם, ורק אנו שתינו התעכבנו בשיחה. השיירה הארוכה מוכרחה כבר לזוז. ליויתי את הזקנה לאוטו שלה — כנראה, מתלאביב, אף שכחתי לשאול אותה לשמה — נשקתיה בהדרת כבוד, כאילו היתה אמ-יולדתי, ושמעתי עוד אחרי את קולה הזקן והנרגש: אפרים וצבי! בני רבקה!
ישבתי במקומי, נרעשת מן הפגישה הקצרה. האם בהקיץ? אם בחלום? לא, זה לא היה חלום, כולם ראוה, לולא זאת, הייתי חושבת כי ראיתי בדמיוני את שרה בת-טובים או אחת האמהות של האומה, שדמותן טבועה בדמנו.

פברואר, 1949